Neapolis University

HEPHAESTUS Repository **http://hephaestus.nup.ac.cy**

Department of History, Politics and International Studies Master in History

2020-10

þÿ — ‘ Å Ä Ì ½ ¿ ¼ ¿ Â ¿ » ¹ Ä µ ¯ ± Ä · Â ’ ¿
þÿ — À µ ¯ Á ¿ Å º ± ¹ Ä ¿ Á É Ä Ì º ¿ » » ¿ Á

þÿ œ ® Ä Ã ¹ ¿ Â , ” · ¼ ® Ä Á ¹ ¿ Â ˜ .

þÿ Á Ì ³ Á ± ¼ ¼ ± ™ Ã Ä ¿ Á ¯ ± Â , £ Ç ¿ » ® • À ¹ Ã Ä · ¼ Î ½ ¥ ³ µ ¯ ± Â , ± ½ µ À ¹ Ã Ä ® ¼ ¹ ¿ • µ ¬ À ¿ »

http://hdl.handle.net/11728/11816

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου

Μεταπτυχιακό στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία – Εξ Αποστάσεως

Θέμα διπλωματικής εργασίας

Η Αυτόνομος Πολιτεία της Βορείου Ηπείρου και το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας

Επιβλέπων καθηγητής

Δρ. Κυριάκος Ιακωβίδης

Ονοματεπώνυμο φοιτητή: Δημήτριος Θ. Μήτσιος

Αριθμός μητρώου: 1184813569

Οκτώβριος 2020

Σύνθεση Εξεταστικής Επιτροπής

Επίκουρος Καθηγητής Αντώνης Κλάψης

Λέκτορας Κυριάκος Ιακωβίδης

Λέκτορας Κατερίνα Παπαζαχαρία

Copyright © 2021: Δημήτριος Θ. Μήτσιος

Συντομογραφίες

ΔΕΕ	Διεθνής Επιτροπής Ελέγχου
Υ.Δ.Ι.Α.	Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών
Ε.Ι.Ε.Μ.	Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Βενιζέλος
Ε.Λ.Ι.Α	Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
ΔΙΣ	Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού
ΓΕΣ	Γενικό Επιτελείο Στρατού
ν.η.	νέο ημερολόγιο

Ευχαριστίες

Η διατριβή που ακολουθεί δεν θα είχε ολοκληρωθεί, αλλά ούτε καν θα είχε ξεκινήσει χωρίς την βοήθεια και την στήριξη των γονέων μου, Θωμά Μήτσιου και Ελένης Καραγιάννη - Μήτσιου τους οποίους ευχαριστώ. Ό,τι θετικό μπορεί να εντοπιστεί παρακάτω οφείλεται και στην δική τους υπομονή και επιμονή.

Ευχαριστίες οφείλω και στον επιβλέποντα καθηγητή μου, δρ. Κυριάκο Ιακωβίδη που με καθοδήγησε στην ωραία περιπέτεια της έρευνας και της συγγραφής.

Ο εντοπισμός βιβλιογραφίας και γενικά πηγών, αποδείχθηκε δύσκολη υπόθεση τον καιρό την πανδημίας. Ευχαριστώ όσους μου διέθεσαν σχετικό υλικό, χωρίς το οποίο η διατριβή δεν θα είχε ολοκληρωθεί και συγκεκριμένα:

- τον Μητροπολίτη Δρυινουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης κ. Ανδρέα

- τον αντισυνταγματάρχη Γεώργιο Μότσιο, διοικητή του Τάγματος Εθνοφυλακής Κόνιτσας

- το προσωπικό της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Κόνιτσας

- τους φίλους μου, τον Απόστολο Τζώτζη (φιλόλογο), και τον Θανάση Παπαδημητρίου (ιστορικό).

Περίληψη

Η Αυτόνομος Πολιτεία της Βορείου Ηπείρου ήταν ένα βραχύβιο καθεστώς οργάνωσης των ελληνικής καταγωγής πληθυσμών της περιοχής, σαν αντίδραση για την υπαγωγή τους στην νεοσύστατη Αλβανία μετά την Συνθήκη του Λονδίνου του 1913 και το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας. Για να παρουσιαστεί στο σύνολό της, η Πολιτεία εξετάζεται στο πλαίσιο της διαπάλης των Μεγάλων Δυνάμεων για επιρροή, αλλά και της διαδικασίας δημιουργίας του Αλβανικού κράτους. Έμφαση δίνεται στην αποτύπωση της εσωτερικής της πολιτικής και στρατιωτικής οργάνωσης, καθώς αποδείχθηκαν αρκετά αποτελεσματικές, ώστε σε λίγους μήνες να αναγκάσουν σε μερική τροποποίηση του διοικητικού status quo της περιοχής, με την συνομολόγηση του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας. Το κείμενο του Πρωτοκόλλου εξετάζεται και οι διατάξεις του συγκρίνονται με αυτές του καθεστώτος αυτονομίας της Κρητικής Πολιτείας για να κριθεί ο χαρακτήρας και η σημασία τους.

Λέξεις-κλειδιά

Βόρεια Ήπειρος, Αυτονομία, Αλβανία, Πρωτόκολλο Κέρκυρας, Κρητική Πολιτεία.

Abstract

The Autonomous Republic of Northern Epirus emerged as an organized reaction of the greek majority population of the area, after the creation of the Albanian State by the Treaty of London (1913) and the Protocol of Florence. The Autonomous republic is examined in the context of the Great Powers struggle for influence as well as within the process of creating the Albanian state. Furthermore, great emphasis is placed in describing the internal political organization and military structure of the autonomous state. The aforementioned structures were swiftly established and succeeded in compelling the Powers to change the administrative status quo with the Protocol of Corfu. The contents of the later are examined and compared to the implementation of the Cretan State in order to determine their exact nature and significance.

Keywords

Northern Epirus, Autonomy, Albania, Corfu Protocol, Cretan State

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη.....v

Λέξεις-κλειδιά.....v

Abstract.....v

Keywords.....v

Εισαγωγή.....8

Χρονικό ανάπτυγμα και οργάνωση της εργασίας.....9

Σύντομη αναφορά στην σχετική βιβλιογραφία.....10

1. Αλβανική αφύπνιση και Αλβανικό κράτος.....16

1.1 «Δεν υπάρχει Αλβανικό έθνος».....16

1.2 Εξεγέρσεις και επαναστάσεις.....18

1.3 Γλώσσα και γραφή, η πολιτισμική σύγκρουση.....19

1.4 Δρόμος προς την ανεξαρτησία.....21

2. Από την ελληνική διοίκηση στην εξέγερση και την Αυτονομία.....24

2.1 Εθνικότητα και σύνορα.....24

2.2 Παράδοση και εξέγερση.....26

2.3 Εξέλιξη του αγώνα και υπογραφή Πρωτοκόλλου.....30

2.4 Αποτίμηση του αγώνα και του αποτελέσματος.....31

2.5 Υποδοχή των εξελίξεων στον αθηναϊκό τύπο.....32

3. Οργάνωση της Αυτόνομης Ηπείρου.....35

3.1 Πολιτική ηγεσία και διοίκηση.....35

3.2 Στρατός.....38

3.3 Τα όπλα.....42

4. Πρωτόκολλο της Κέρκυρας και Καθεστώτα αυτονομίας.....47

4.1 Το Πρωτόκολλο - διατάξεις και σημασία.....47

4.2 Επτάνησα και Ανατολική Ρωμυλία.....50

4.3 Κρήτη.....52

Συμπεράσματα - επίλογος.....55

Αρχειακό υλικό.....56

Βιβλιογραφία.....57

Εισαγωγή

Η δημιουργία και ο βραχύς βίος της Αυτονόμου Πολιτείας της Βορείου Ηπείρου είναι ένα περιστατικό της Ελληνικής Ιστορίας, που βρίσκεται ανάμεσα δύο μεγάλες πολεμικές περιπέτειες, τους Βαλκανικούς και τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ συνορεύει χρονικά και με την τρομακτική πολιτική αναταραχή του εθνικού διχασμού. Αυτή η χρονική της συνάφεια με γεγονότα και εξελίξεις που αποτελούν πόλο έλξης για τους ερευνητές αλλά και το κοινό που ενδιαφέρεται για την ιστορία των αρχών του εικοστού αιώνα, την κάνει να φαίνεται περιθωριακή. Παρ' όλα αυτά, την καλύπτουν εκτενή έργα, κάποια από τα οποία καταγράφονται στην βιβλιογραφία της παρούσας εργασίας και χρησιμοποιήθηκαν για την εκπόνησή της.

Η γειτνίαση της περιοχής στην οποία μεγάλωσα με αυτή στην οποία διαδραματίστηκαν τα γεγονότα ήταν ένα προσωπικό κίνητρο για έρευνα των εξελίξεων. Εξ' ίσου ισχυρό όμως κίνητρο ήταν η παρατήρηση ενός κενού στην συνήθη προσέγγισή τους και την σχετική έρευνα. Ενώ τα ιστορικά έργα για την περίοδο επέμεναν στα εθνικά δίκαια των Βορειοηπειρωτών, την ελληνική και διεθνή διπλωματία και τις πολεμικές επιχειρήσεις, δεν υπήρχε κάποια προσπάθεια προσέγγισης στα εσωτερικά γνωρίσματα της Αυτονόμου πολιτείας. Ο σκοπός της εργασίας είναι η σύνθεση μιας πληρέστερης εικόνας για την περίοδο, με βάση τρεις άξονες. Στις σελίδες που ακολουθούν επιχειρείται να αναδειχθεί η προσπάθεια για την αυτονομία της Βορείου Ηπείρου, στο πλαίσιο των διεθνών επιρροών, σε αντιδιαστολή με την δημιουργία του Αλβανικού Κράτους. Θα παρουσιαστεί όμως και η εσωτερικής της οργάνωση όσο αυτό είναι δυνατόν με βάση το διαθέσιμο υλικό, καθώς και μια απόπειρα σύγκρισής της με άλλα καθεστώτα αυτονομίας. Στην πορεία της έρευνας, οι εκπλήξεις του αρχειακού υλικού καθόρισαν μέρος της δομής της εργασίας, καθώς ζητήματα που προοριζόταν για απλή αναφορά αναλύονται τελικά σε υποκεφάλαια, ενώ άλλα κατέληξαν σε πολύ μικρότερη έκταση από το αρχικά αναμενόμενο.

Χρονικό ανάπτυγμα και οργάνωση της εργασίας

Η πορεία της Αυτονόμου Πολιτείας της Βορείου Ηπείρου έχει μάλλον συγκεκριμένα χρονικά όρια, όχι γιατί μπορεί να μελετηθεί ξεκομμένη από τα όσα προηγούνται ή έπονται, αλλά γιατί υπάρχουν πολύ συγκεκριμένα γεγονότα και καταστάσεις που προσφέρονται για οδοδείκτες στην ιστορική ροή. Τα γεγονότα αυτά είναι η ανακήρυξη της Αυτόνομης Πολιτείας τον Φεβρουάριο του 1914 και το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας τον Μάιο που αποτυπώνει το επίτευγμα της αυτονομίας σε συμβατικό κείμενο. Το τέλος ορίζεται με την επάνοδο του Ελληνικού στρατού στην περιοχή. Ίσως σαν οριστικό της τέλος μπορεί να θεωρηθεί επίσης η συμμετοχή των Βορειοηπειρωτών στην ελληνική εκλογική διαδικασία, η ανάδειξη βουλευτών και η καθυστερημένη ανάληψη των εδρών τους την περίοδο της κυβέρνησης Σκουλούδη.[1]

Στο πρώτο κεφάλαιο, θα γίνει μια αδρή αναφορά στην εξέλιξη της εσωτερικής διαδικασίας που οδήγησε στην δημιουργία του αλβανικού κράτους. Αυτή είναι λιγότερο συγκεντρωμένη χρονικά. Επιλέγω σαν αρχή της το έτος 1878, με την δημιουργία της Λίγκας της Πριζρένης και την Συνθήκη του Βερολίνου. Η επιλογή βασίζεται τόσο στην σημασία των δύο γεγονότων όσο και στην ταυτόσημη επιλογή που κάνουν τα σχετικά έργα που χρησιμοποιώ. Την σύντομη εξέταση του ζητήματος της Αλβανικής εθνικής ταυτότητας θα ακολουθήσει αναφορά στις εξεγέρσεις που έγιναν μέχρι την ανακήρυξη ανεξαρτησίας. Αυτές συνδυάζονται τόσο με τις σχετικές πολιτικές ζυμώσεις στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όσο και με την επιρροή εξωτερικών παραγόντων, των Μεγάλων Δυνάμεων και των γειτονικών αναδυόμενων Βαλκανικών κρατών. Οι δύο γειτονικές δυνάμεις (Ιταλία-Αυστροουγγαρία) είναι τυπικά σύμμαχοι και επηρεάζουν τα γεγονότα με την Συμμετοχή τους στη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου, που πρακτικά ελέγχει το νέο κράτος κατά και μετά την δημιουργία του. Επηρεάζουν επίσης την κατάσταση πριν την δημιουργία του Αλβανικού κράτους, όσο οι σχετικές επαρχίες είναι μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο ίδιο περιβάλλον είναι οι διεκδικήσεις των Βαλκάνιων συμμάχων (Ελλάδας, Σερβίας, Μαυροβουνίου) που δεν μπορούσαν να αγνοήσουν τις μεγάλες δυνάμεις.

1 Κωνσταντίνος Χ. Σκενδέρης, *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών*, Αθήνα, 1929, σ. 269-270. Δεν έγιναν δεκτοί στις πρώτες εκλογές του 1915 (31/5) πιθανώς για λόγους εξωτερικής πολιτικής αλλά και γιατί δεν έγιναν εκλογές με τρόπο σύμφωνο με το ελληνικό εκλογικό σύστημα, ενώ στις δεύτερες (6/12) εξελέγησαν 14 βουλευτές για τους δύο νομούς και κατέλαβαν κανονικά τις θέσεις τους.

Όλα αυτά φυσικά γίνονται για να εξεταστεί η Αυτόνομος Πολιτεία της Βορείου Ηπείρου. Στο δεύτερο κεφάλαιο λοιπόν, θα φανεί η πορεία προς την διακήρυξη της Αυτονομίας, η πάλη γι' αυτήν και την αποτύπωση ενός νέου καθεστώτος μέσα στο κυρίαρχο Αλβανικό κράτος. Η πάλη θα ενταχθεί στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων και της επιρροής του ελληνικού κράτους, κυρίως ακολουθώντας και ερμηνεύοντας την χρονολογική πορεία των γεγονότων.

Για το μικρό χρονικό διάστημα που διήρκεσε, ο αγώνας αυτός οδήγησε στην δημιουργία θεσμών οι οποίοι λειτούργησαν. Θέμα λοιπόν του τρίτου κεφαλαίου, θα είναι αυτοί ακριβώς οι θεσμοί και μηχανισμοί. Μια προσωρινή κυβέρνηση που βασίστηκε σε συνέλευση αντιπροσώπων και στρατιωτικές αρχές που αποδείχθηκαν αποτελεσματικές, τόσο ώστε να οδηγήσουν τους αντιπροσώπους της ΔΕΕ σε διαπραγμάτευση για το καθεστώς της περιοχής. Η παρουσίαση τους, καθώς και η σχέση τους με την ελληνική εξωτερική πολιτική περνά και μέσα από το όργανο του πολέμου, τα όπλα. Αν «η πολιτική εξουσία φυτρώνει στην κάνη ενός όπλου» αυτό δεν μπορεί παρά να ισχύει στον απόλυτο βαθμό για μια εξέγερση με σκοπό εξόχως πολιτικό, αυτόν της αυτονομίας. Η παρουσίαση του οπλισμού και η σημασία του θα είναι μέρος της ίδιας ενότητας.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στο καθεστώς αυτονομίας, όπως αυτό κωδικοποιείται στο νομικό κείμενο που ήταν το αποτέλεσμα της προσπάθειας των Βορειοηπειρωτών. Για το καθεστώς αυτό θα αναζητηθούν παράλληλα στον ελληνικό χώρο ώστε να εντοπιστούν κοινά σημεία και συνιστώσες.

Σύντομη αναφορά στην σχετική βιβλιογραφία

Η προσέγγιση της ιστορικής περιόδου και των θεμάτων της παρούσας εργασίας γίνεται αρχικά με την χρήση μελετών και βιβλίων. Με αυτό τον τρόπο παρέχεται το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα γίνει η αξιοποίηση του πρωτογενούς υλικού αλλά και αξιοποιείται η μελέτη που ήδη έχει γίνει για την περίοδο. Εργασία που βασίζεται, μεταξύ άλλων, σε πηγές οι οποίες είναι ενδεχομένως δύσκολα προσβάσιμες ή απαιτούν γνώσεις, γλωσσικές δεξιότητες και τεχνικές δυσεύρετες.

Η εξαντλητική βιβλιογραφική έρευνα για την περίοδο ή το αντικείμενο δεν ήταν στόχος της παρούσας εργασίας. Αποτελεί σίγουρα ζήτημα με το οποίο μπορεί να καταπιαστεί έρευνα μεγαλύτερης έκτασης και χρονικής διάρκειας. Έγινε πάντως κοπιαστική και κάποιες φορές ατελέσφορη προσπάθεια για εξεύρεση του σχετικού υλικού και αξιοποίησή του πάνω στους βασικούς άξονες της ερευνητικής πρότασης.

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας δεν θα μπορούσε να ξεκινήσει με άλλο έργο από το «Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών» του Κωνσταντίνου Χ. Σκενδέρη, που από το εξώφυλλο φροντίζει να συσταθεί ως πρώην Βουλευτής Κορυτσάς. Πρόκειται για έργο που εκδόθηκε το 1929 στην Αθήνα και είναι εντελώς απαραίτητο για όποιον θέλει να ασχοληθεί με τα γεγονότα. Στην πορεία της συλλογής πληροφοριών δεν συνάντησα ούτε ένα σχετικό έργο στα ελληνικά που να μην χρησιμοποιεί το πόνημα αυτό εκτενώς, κάποια δε και σχεδόν αποκλειστικά. Ο Κωνσταντίνος Σκενδέρης, γράφει με πλήρη συναίσθηση ότι παράγει ένα ιστορικό έργο. Εκμεταλλεύεται πλήθος διαφορετικών πηγών, μεταξύ αυτών και την προσωπική του εμπειρία, καθώς συμμετείχε στον αυτονομικό αγώνα και στην συνέχειά του. Συνθέτει με αυτόν τον τρόπο ένα έργο που δεν έχει βέβαια τις υψηλότερες αξιώσεις αμεροληψίας, αλλά είναι πλήρες και δίνει πληροφορίες τόσο άμεσες όσο και έμμεσες για σχεδόν κάθε πτυχή της περιόδου. Η εξέλιξη του αγώνα εξετάζεται κατά περιοχή και περίοδο, ενώ παρεμβάλλονται αυτούσια έγγραφα και μαρτυρίες. Κάποια από αυτά μπορούν να διασταυρωθούν από αρχειακό υλικό διαθέσιμο σε συλλογές.

Της ίδιας περίπου περιόδου αλλά από την αντίπερα όχθη της σύγκρουσης, είναι το έργο του Konstantine A. Chekrezi «Albania Past and Present»[2] που αποτελεί την πρώτη απόπειρα συγγραφής ενός γενικότερου έργου για την Αλβανία και την Ιστορία της στα Αγγλικά.[3] Ήταν απόφοιτος του ελληνικού Λυκείου της Κορυτσάς, είχε σπουδάσει για λίγο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ασκήσει την δημοσιογραφία. Την περίοδο των γεγονότων της Αλβανικής Ανεξαρτησίας υπηρέτησε την Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου σαν μεταφραστής αρχικά και σύνδεσμος στην συνέχεια.[4] Το μισό βιβλίο είναι αφιερωμένο στην Αλβανική ιστορία, το άλλο μισό σε μια περιγραφή της χώρας και των

2 Konstantine A. Chekrezi, *Albania,, Past and Present*, The MacmIllan Company, New York, 1919

3 Στο ίδιο, σ. viii, ix.

δυνατοτήτων της. Πηγές αναφέρονται στο τέλος κάθε κεφαλαίου, με ελάχιστες υποσημειώσεις μέσα στο σώμα του κειμένου. Είναι το πρώτο χρονολογικά έργο από τα τρία βιβλία Αλβανικής Ιστορίας που μελετήθηκαν για την εργασία, καθώς και αυτό που αφιερώνει περισσότερο χώρο στα γεγονότα της αλβανικής ανεξαρτησίας και ειδικά στην ανάδειξη της αυτόνομης Ηπείρου. Γράφτηκε με την παρότρυνση των καθηγητών του συγγραφέα. Κατά τη γνώμη μου αποτελεί χρήσιμο οδηγό τόσο για τα γεγονότα, όσο και για τις απόψεις των Αλβανών της εποχής γι' αυτά, με τον ίδιο τρόπο που η άλλη πλευρά της σύγκρουσης περιγράφεται από το Σκενδέρη.

Τα δύο επόμενα βιβλία αποτελούν σχεδόν ενιαίο σύνολο από πλευράς επιρροών και τεχνικής. Πρόκειται για το «The History of Albania (A Brief Survey)»[5] του Kristo Frasheri και την «Ιστορία της Αλβανίας»[6] των Stefanaq Pollo και Arben Puto. Ο συγγραφέας του πρώτου έχει συνεισφέρει και στο δεύτερο, οπότε έχει νόημα να εξεταστούν και αξιοποιηθούν παράλληλα. Οι δύο μελέτες έχουν γραφεί στην διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος/υπαρκτού σοσιαλισμού και φέρουν έντονα τα γνωρίσματα της ιστοριογραφίας της περιόδου αλλά και μιας εθνικής ιστορικής γραμμής[7]. Βέβαια υπάρχουν κάποιες διαφορές λόγω των διαφορετικών εξωτερικών επιρροών, αλλά δεν παρουσιάζουν κάποια ευδιάκριτη δυσκολία για την περιορισμένη χρονικά έκταση που ενδιαφέρει. Και στα δύο βιβλία λοιπόν, η παρουσίαση της περιόδου είναι λιτή και σύντομη. Έχουν όμως εκτενή αναφορά στα γεγονότα που προηγήθηκαν, ιδιαίτερα από την Συνθήκη του Βερολίνου του 1878 και μετά, οπότε εξυπηρετούν στη αντιμετώπιση ένταξης της Ηπειρωτικής Αυτονομίας στο περιβάλλον που δημιουργήθηκε από την Αλβανική εθνική αφύπνιση.

---

4 Στο ίδιο, ο.π., σ. xiv, xv.

5 Kristo Fraseri, *The History Of Albania*. (A bried survey), Tirana, 1964

6 Stefanaq Pollo – Arben Puto, *Ιστορία της Αλβανίας. (από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα)*, Εκδοτική Ομάδα, Θεσσαλονίκη

7 Για το δεύτερο, η άποψή μου βασίζεται τόσο στο πως πραγματεύεται τα ζητήματα το ίδιο το έργο, όσο και στην σχετική παρουσίαση/βιβλιοκριτική του Βασίλη Κόντη - Βασίλης Κόντης, «Ένα νέο βιβλίο για την Ιστορία της Αλβανίας», στο *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, Vol.1, 1981, σ. 293-306

Στον ίδιο τομέα συμβάλουν οι πιο ειδικές μελέτες των Stavro Skendi «The Albanian National Awakening»[8] κυρίως, δευτερευόντως της Nathalie Clayer «Οι Απαρχές του Αλβανικού Εθνικισμού»[9] και συμπληρωματικά μόνο το βιβλίο της Miranda Vickers «The Albanians – A Modern History»[10]. Το πρώτο είναι η πλέον κλασσική μελέτη για το φαινόμενο, περιορισμένη μόνο από την δυνατότητα πρόσβασης σε Αλβανικές πηγές λόγω του καθεστώτος[11], πρόβλημα που δεν υφίσταται για την σημαντικά νεότερη έρευνα της Clayer. Το έργο της Vickers αποτελεί κυρίως ένα γλαφυρό ιστορικό αφήγημα με πολύτιμες ωστόσο πληροφορίες.

Το διπλωματικό περιβάλλον και ειδικά τις παραμέτρους που έχουν να κάνουν με την Ιταλική και Αυστριακή επιρροή στην περιοχή φωτίζουν δύο έργα με μεγάλες διαφορές μεταξύ τους στην εποχή έκδοσης και τον τρόπο αντιμετώπισης των ζητημάτων. Το πρώτο είναι μια έκδοση του Αντωνίου Γ. Καρτάλη με τίτλο «Η Ιταλική πολιτική εν Αλβανία και εν τοις Βαλκανίοις»[12] και το δεύτερο «Italy and Albania – Financial Relations in the Fascist Period»[13] του Alessandro Roselli. Αν και ο τίτλος του δεύτερου το εμφανίζει σαν κάτι μάλλον απόμακρο από τα γεγονότα και την περίοδο, η εισαγωγή του είναι εξαιρετικά διαφωτιστική, τόσο για τις σχέσεις της Ιταλίας, όσο και για αυτές της Δυαδικής Μοναρχίας της Αυστρίας - Ουγγαρίας με την περιοχή. Τα δύο έργα απέχουν τόσο χρονικά, όσο και στον στόχο που εξυπηρετούν. Ο Καρτάλης γράφει για ένα ζήτημα που απασχολεί το ελληνικό αναγνωστικό κοινό και έχει άμεση σύνδεση με

---

8 Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, 2015

9 Nathalie Clayer, *Οι Απαρχές του Αλβανικού Εθνικισμού*, Εκδόσεις Ισνάφι, Ιωάννινα, Δεκέμβριος 2009

10 Miranda Vickers, *The Albanians. A Modern History*, I.B. Tauris, 2001

11 Η πρώτη έκδοσή του είναι το 1967, βασίζεται περισσότερο σε διπλωματικά έγγραφα, με έμφαση στην αυστριακή διπλωματική αλληλογραφία.

12 Αντ. Γ. Καρτάλης, *Η Ιταλική Πολιτική εν Αλβανία και τοις Βαλκανίοις*, Καλλιτεχνικόν Τυπογραφείον του «Εμπρός», Αθήνα, 1914.

13 Alessandro Rosseli, *Italy and Albania. Financial relations in the Fascist Period*, Bloomsbury Publishing, 2006

την τότε επικαιρότητα, ενώ ο Rosselli πραγματοποιεί έρευνα στον τομέα της οικονομικής ιστορίας.

Για την διπλωματία και τις εξελίξεις στο σύνολο αυτού που κατέληξε να αποκαλείται «Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα» πολύτιμα είναι τα έργα δύο διαπρεπών Ελλήνων διπλωματών. Τα «Ελληνική Εξωτερική Πολιτική»[14] και «Οι Βαλκανικοί Γείτονές μας»[15] του Αλέξη Κύρου και ο πρώτος τόμος από το «Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα - Η ιστορία μιας τραγωδίας»[16] του Α. Ι. Κοραντή. Τα έργα του Κύρου είναι πιο γενικά, αλλά αφιερώνουν ικανό τμήμα τους στην εξέταση των εξελίξεων. Ειδικά το δεύτερο είναι σε αρκετά σημεία έκφραση έντονων προσωπικών θέσεων που, αν και ομολογουμένως αιτιολογούνται στο κείμενο, δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν πλήρως θεμελιωμένες. Τέτοιες είναι για παράδειγμα οι κρίσεις του για την ύπαρξη ή όχι Αλβανικού έθνους την περίοδο αυτή, ζήτημα σοβαρό και πολύπλοκο που πάντως θα απασχολήσει το αντίστοιχο κεφάλαιο.

Για την περίοδο και τα σχετικά ζητήματα έχει γράψει εκτενώς ο Βασίλης Κόντης, οι μελέτες και τα έργα του οποίου δεν μπορούν να αποδοθούν στον χώρο μιας σύντομης βιβλιογραφικής αναφοράς. Για τις ανάγκες της εργασίας εκμεταλλεύθηκα κυρίως τα «Greece and Albania 1908-1914»[17] και «Ο Βενιζέλος και το ζήτημα της Κορυτσάς»[18]. Το πρώτο είναι εισαγωγικό για την περίοδο που εξετάζεται, το δεύτερο αποτελεί μια ανάλυση των γεγονότων κυρίως στην περιοχή της Κορυτσάς, του δεύτερου μεγάλου πόλου της Βορείου Ηπείρου. Σε αντίθεση με το Αργυρόκαστρο που αποτέλεσε την έδρα της Προσωρινής Κυβέρνησης, η Κορυτσά παραδόθηκε στην Αλβανική διοίκηση, διεκδικήθηκε στην συνέχεια από τις δυνάμεις των επαναστατών, ενώ είχε νωρίτερα

---

14 Αλέξης Αδ. Κύρου, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Β΄ έκδοση, Βιβλιοπωλείον της ”Εστίας”, Αθήνα, 1984

15 Αλέξη Άδ. Κύρου, *Οι Βαλκανικοί γείτονές μας*, Αθήνα, 1962

16 Α. Ι. Κοραντής, *Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα. Η ιστορία μιας τραγωδίας*, Εκδόσεις Μίλητος,, Αθήνα 2010, τόμος πρώτος

17 Basil Kondis, *Greece and Albania 1908 – 1914*, Institute for Balcan Studies, Thessaloniki, 1976

18 Βασίλης Κόντης, *Ο Βενιζέλος και το ζήτημα της Κορυτσάς*, Literatus, Μάιος 2018.

αποτελέσει κέντρο έντονων ζυμώσεων στο ζήτημα της ελληνικής αλλά και της αλβανικής εκπαίδευσης.

Πέρα από τη βασική βιβλιογραφία που έχει μόλις αναφερθεί, υπήρξαν κάποια έργα τα οποία αξιοποιήθηκαν κυρίως ή και αποκλειστικά για το δημοσιευμένο πρωτογενές υλικό που διαθέτουν. Τέτοια είναι η τρίτομη έκδοση της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού «Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913)», και το έργο του Αλέξανδρου Λιβαδέως «Το Ηπειρωτικόν Κομιτάτον» που περιέχει έγγραφα από το αρχείο του Κομιτάτου και τη σχετική έκθεση του ΓΕΣ.

1. Αλβανική αφύπνιση και Αλβανικό κράτος

Στο πλαίσιο του δικαιώματος αυτοδιάθεσης που είχε αρχίσει να υιοθετείται ως κανόνας δημιουργίας νέων κρατών, προερχόταν από τον εθνικισμό του 19ου αιώνα και επικράτησε -τουλάχιστον στο επίπεδο της ρητορείας- με τα δεκατέσσερα σημεία του Wilson,[19] η δημιουργία του Αλβανικού κράτους προϋπέθετε αντίστοιχα αλβανικό λαό. Δεν είναι λοιπόν παράξενη , τόσο η αμφισβήτηση της ύπαρξής του λαού από όσους δεν επιθυμούσαν την εξέλιξη, όσο και η σφοδρή υποστήριξη της ύπαρξης από τους αλβανιστές. Το γεγονός αποκτά ιδιαίτερη σημασία, γιατί οι επαναστάτες αυτονομιστές στην Βόρεια Ήπειρο έπρεπε να αντιπαρατεθούν με ένα κράτος που ακόμα δεν είχε ορθοποδήσει, με διοίκηση που δεν είχε έλεγχο όλης της επικράτειάς του και με έναν λαό του οποίου η αναγνώριση της ύπαρξης προκαλούσε αντιδράσεις. Γι' αυτό τον λόγο η αναφορά στην διαδικασία της ανόδου του Αλβανικού εθνικισμού και της δημιουργίας του αλβανικού κράτους έχουν άμεσο ενδιαφέρον για την έρευνα της αυτονομίας της Β. Ηπείρου.

1.1 «Δεν υπάρχει Αλβανικό έθνος»

Με αυτή την αποστροφή του Bismark στο Συνέδριο του Βερολίνου[20] ξεκινά η αμφισβήτηση αλλά και η υπεράσπιση της αλβανικής εθνότητας διεθνώς. Η συγκυρία δεν είναι τυχαία. Για πρώτη φορά στην συνθήκη, με την οποία τελικά θα αποκτήσουν διεθνή αναγνώριση με διαφορετικά καθεστώτα αρκετά κράτη της Βαλκανικής χερσονήσου, συζητείται κάτι σχετικό για τον πληθυσμό της περιοχής. Εμφανίζεται λοιπόν πολιτικό αίτημα αυτονομίας του πληθυσμού μέσα στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Πρόκειται για αίτημα της Λίγκας της Πριζρένης, μιας αλβανικής εθνικιστικής οργάνωσης, που ιδρύεται στην ομώνυμη πόλη στο βιλαέτι του Κοσόβου.

19 Πρόκειται για τις θέσεις που διατύπωσε ο πρόεδρος των ΗΠΑ Woodrow Wilson στην ομιλία του στις 8/1/1918 (ν.η.) σε κοινή συνεδρίαση του Κογκρέσου των ΗΠΑ.

20 Konstantine A. Chekrezi, ο.π., σ. 50

Η Λίγκα, απευθύνει αναφορά προς την Συνδιασκέψη, αλλά η απόπειρα συζήτησης προκάλεσε την παραπάνω αντίδραση του μεγάλου Γερμανού πολιτικού.

Δεν είναι όμως η αντίδραση αυτή μοναδική, ούτε αποτελεί ένα στιγμιαίο και παροδικό φαινόμενο. Σχεδόν πανομοιότυπη συναντάται σε διαφορετικές εποχές και συγκυρίες. Τέτοια περίπτωση είναι η μαρτυρία κάποιου γιατρού Μ. Τουρτούλη, που σε αναφορά του προς τον Ε. Βενιζέλο για το εκπαιδευτικό ζήτημα στην περιοχή το 1911, αυτοχαρακτηρίζεται «Αλβανός Έλλην»[21], αποδίδοντας στον όρο μάλλον γεωγραφικό και όχι εθνικό περιεχόμενο. Εκφράζονται ακόμα αμφιβολίες για την ουσιαστική εθνική διαφοροποίηση των Αλβανών εκείνη την εποχή από τον Αλέξη Κύρου[22]. Κάθε μία από αυτές τις περιπτώσεις χωριστά, θα μπορούσε να αποδοθεί σε σκοπιμότητες, ακόμα και προσωπική εμπάθεια. Όλες μαζί όμως είναι δύσκολο να αγνοηθούν.

Τα παραπάνω δεν αποτελούν τεκμήρια για την ύπαρξη ή μη αλβανικού έθνους. Εκφράζουν ίσως, πέρα από τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις όσων τα εκφέρουν, απόψεις διαδεδομένες στην εποχή τους. Σίγουρα όμως είναι τεκμήρια σύγχυσης για το τι είναι Αλβανός, τόσο εντός, όσο και εκτός της περιοχής στην οποία δημιουργήθηκε το κράτος της Αλβανίας. Το φαινόμενο αυτό δεν θα αναλυθεί ιδιαίτερα, ούτε με όρους ταυτοτικούς, καθώς κάτι τέτοιο εκφεύγει πολύ των ορίων της εργασίας. Πρέπει να επισημανθεί πάντως ότι τέτοια σύγχυση είναι ως ένα βαθμό φυσική, καθώς δεν μπορεί να παραγνωριστεί ο ενεργός ρόλος ενός εθνικού κράτους στην διασαφήνιση και την εμβάθυνση μιας εθνικής ταυτότητας. Η σύγχυση παρ' όλα αυτά έχει αντίκτυπο, ενώ τροφοδοτείται και επιτείνεται από την θρησκευτική ανομοιογένεια του πληθυσμού, την γεωγραφική του διάσπαση αλλά και τις φυλετικές και γλωσσικές διαφορές ανάμεσα σε όσους προσδιορίζονται ως Αλβανοί.[23]

---

21 Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φακ. 5, τεκμ. 28, *Υπόμνημα του Μ. Τουρτούλη περί αλβανικής γλώσσας και εκπαίδευσης*, σ. 3, Τορτούλης προς Βενιζέλο, Κάιρο, 18 Απριλίου 1911.

22 Αλέξης Α. Κύρου, *Οι βαλκανικοί γείτονές μας*, ο.π. σ. 12-15 : Ο συγγραφέας αποδίδει στις διάφορες κινήσεις για αυτονομία ιδιοτελή κίνητρα και καταφεύγει στην κρίση του Νικολάου Βλάχου (Τ*ο μακεδονικόν ως φάσις του ανατολικού ζητήματος 1878-1908*, Αθήνα 1935, σ. 33) ο οποίος μιλά για μειοψηφικές απόψεις για αυτονομία και τις αποδίδει στην διάσπαση των Αλβανών (γεωγραφική, θρησκευτική) και στην έλλειψη εθνικής συνείδησης και συνοχής.

Από το 1878 και το υπόμνημα της Λίγκας της Πριζρένης μέχρι την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Αλβανίας το 1912 από τον Ισμαήλ Κεμάλ/Κεμάλι στην Αυλώνα, μεσολαβούν 34 χρόνια. Σε αυτό το διάστημα ο πληθυσμός της περιοχής, συμμετέχει ενεργά στις εξελίξεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Άλλες φορές πρωτοστατώντας σε αυτές και κάποιες άλλες επαναστατώντας απέναντί της. Όσον αφορά δε την περιοχή στην οποία αναφερόμαστε, συνήθως γίνεται λόγος για μέρος ή το σύνολο τεσσάρων βιλαετίων που προέκυψαν από την διοικητική μεταρρύθμιση του 1864, αυτά των Ιωαννίνων , της Σκόδρας, του Κοσσόβου και του Μοναστηρίου.

1.2 Εξεγέρσεις και επαναστάσεις

Από την χρονική αρχή της αφήγησης μου ως το 1912, υπάρχουν κάποιες εξεγέρσεις, λιγότερο ή περισσότερο σημαντικές. Η σημαντικότερη ίσως για τις εξελίξεις στην δημιουργία του κράτους της Αλβανίας βρίσκονται στο τέλος της περιόδου και αυτή είναι η εξέγερση των Μαλισσόρι. Η αλβανική φυλή που εξεγείρεται έχει σαν θρησκευτικό δόγμα τον καθολικισμό – κάτι που συναντάται σε μικρή έκταση στην περιοχή της Βόρειας Αλβανίας. Έχει όμως και εξωτερική στήριξη, αφού υποστηρίζεται από το γειτονικό Μαυροβούνιο του οποίου ο βασιλιάς έχει βλέψεις στην περιοχή.[24] Την εξέγερση επιχείρησε να να στηρίξει έμμεσα η ελληνική κυβέρνηση μέσω της ομογένειας στις ΗΠΑ, εντάσσοντας μάλιστα την στήριξη αυτή σε ευρύτερο πλαίσιο

---

23 Χαρακτηριστικό της πολλαπλής σύγχυσης είναι η συμμετοχή Αλβανών στους Βαλκανικούς υπό την σημαία διαφορετικών κρατών, με θρησκευτικό κυρίως κριτήριο. Philp Jowett, Stephen Walsh (illustrator) – *Armies of the Balkan Wars 1912-13 . The Priming Charge for the Great War*, Osprey Publishing, 2011, σ. 22 Επίσης στο Αλέξης Αδ. Κύρου, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, ο.π., σ. 229 αναφέρεται ότι μετά την έξωση του Wied, «... κατέλαβον οι επαναστάται, την 6η Σεπτεμβρίου 1914, το Δυρράχιον, κατεβίβασαν πάραυτα την Αλβανική σημαία και ανύψωσαν την τουρκική», ενώ η νέα διοίκηση έστειλε επιτροπή στην Κων/πόλη να προσφέρει το στέμμα στο Σουλτάνο!

24 Stavro Skendi, ο.π., σ. 414 Ο βασιλιάς του Μαυροβουνίου παρουσιάζεται να επιθυμεί να βασιλεύσει, ο ίδιος ή ο γιος του στην περιοχή, ενώ καταλαβαίνει ότι βοηθώντας τους αλβανούς επαναστάτες και προστατεύοντάς τους, δημιουργεί χρήσιμες εξαρτήσεις για το μέλλον.

συνεννόησης και συνεργασίας που όμως δεν υλοποιήθηκε.[25] Η επανάσταση καταλήγει σε αποτυχία και οι επικεφαλής των επαναστατών βρίσκουν προσωρινά άσυλο στο Μαυροβούνιο. Ενώ βρίσκονται στο Μαυροβούνιο, με την προτροπή του Ισμαήλ Κεμάλ, καταρτίζουν το 1911 ένα εθνικό πρόγραμμα με συγκεκριμένες προτάσεις για παραχώρηση αυτοδιοίκησης.[26]

Αλβανοί όμως συμμετείχαν και στο κίνημα των Νεοτούρκων, στηρίζοντας το με ογκώδεις ένοπλες διαδηλώσεις στην τελευταία του φάση.[27] Βέβαια, μετά την επικράτησή τους οι Νεότουρκοι δεν επιθυμούσαν διασπαστικές κινήσεις και δημιούργησαν προβλήματα στην αλβανική εθνική προσπάθεια.

1.3 Γλώσσα και γραφή, η πολιτισμική σύγκρουση

Η πρώτη σύγκρουση στην περιοχή που αργότερα ονομάστηκε Β. Ήπειρος φαίνεται να δημιουργείται για το ζήτημα της γλώσσας. Το πρόβλημα που προέκυψε δεν οφειλόταν στην ύπαρξη και χρήση διαφορετικών γλωσσών στην περιοχή. Άλλωστε η πολυγλωσσία της περιοχής ήταν και είναι μέχρι σήμερα δεδομένη, με την αλβανική να συνυπάρχει με την ελληνική αλλά και το βλάχικο ιδίωμα. Η σύγκρουση προέκυψε λόγω της οργανωμένης εκπαίδευσης και οι βαθιές ρίζες της διαφοράς μπορούν να εντοπιστούν στη διάδοση της ελληνικής εκπαίδευσης και τη δυσκολία ύπαρξης αντίστοιχης αλβανικής, λόγω τόσο πολιτικών όσο και πρακτικών ζητημάτων, όπως η ανυπαρξία κοινού και διαδεδομένου αλβανικού αλφαβήτου. Η διαμάχη εντείνεται με την επίδραση του ξένου παράγοντα,[28] κάτι που φαίνεται να δημιουργεί ένα μοτίβο

---

25 Basil Kondis, «The Malissori Uprising of 1911 and Greek-Albanian Negotiations in the United States for a secret understanding», στο *Balcan Studies*, Vol 18, No1, 1977 σελ. 103-105.

26 Basil Kondis, *Greece and Albania*, ο.π. σ. 54-55, Gerche memorandum.

27 Stefanaq Pollo-Arben Puto, ο.π., σ. 197.

28 Αντ. Γ. Καρτάλης, ο.π., σ. 19 και 27-28. Οι Αυστριακοί και οι Ιταλοί διέθεταν καθολικά σχολεία υπό τον έλεγχό τους που προωθούσαν τα συμφέροντά τους. Δίδασκαν κάποια από αυτά και την αλβανική γλώσσα, με λατινικό αλφάβητο.

συνδυαζόμενο με ότι είδαμε για τις εξεγέρσεις. Στο βαθμό που ο γεωγραφικός χώρος αντιπαράθεσης είναι η επικράτειας μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας, της Οθωμανικής, αυτή η σύγκρουση μπορεί να θεωρηθεί απόηχος μιας εθνικής διαφοράς που εκφράζεται με όποια μορφή επιτρέπουν οι συνθήκες.

Σημαντική εστία και πεδίο της διαμάχης αυτής ήταν η περιοχή της Κορυτσάς που βρίσκεται στα νοτιοδυτικά της Αλβανίας. Στην περιοχή, πέρα από την αλβανική και την ελληνική γλώσσα, μιλιέται σε μεγάλη έκταση η βλάχικη, κάτι που έκανε το περιβάλλον ακόμα πολυπλοκότερο. Στον ίδιο χώρο υπήρχε το πιο χτυπητό περιστατικό σύγκρουσης που φαίνεται να οφείλεται και στο θέμα της εκπαίδευσης, που δεν είναι άλλο από την δολοφονία του Μητροπολίτη Κορυτσάς Φωτίου Καλπίδη το 1906. Το Πατριαρχείο και οι Μητροπολίτες κατηγορούνται γενικά ότι προωθούν την ελληνική εκπαίδευση σε βάρος της αλβανικής, εξυπηρετώντας τα συμφέροντα της Πύλης.[29] Στην πόλη της Κορυτσάς, λειτούργησε νωρίς αλβανικό σχολείο, ενώ ονομαστό ήταν το Ελληνικό Λύκειο της πόλης. Η σύγκρουση δεν παρέμενε όμως μεταξύ της ελληνόφωνης εκπαίδευσης και την εκπαίδευσης στην Αλβανική γλώσσα γενικά, αλλά συνδεόταν έμμεσα με τον εθνικό προσδιορισμό των κατοίκων, ανεξάρτητα από την γλώσσα που επέλεγαν για την έκφρασή τους. Αυτό αποδεικνύεται από την άρνηση της Κοινότητας Κορυτσάς να δεχθεί σημαντική δωρεά για το σχολείο της πόλης, γιατί σε αυτήν υπήρχε όρος να τοποθετηθεί σε κάθε σχολείο ένας δάσκαλος της αλβανικής.[30]

Η έλλειψη κοινού συστήματος γραφής της αλβανικής γλώσσας ήταν εμπόδιο για την αλβανόφωνη εκπαίδευση. Το ζήτημα επιχειρήθηκε να διευθετηθεί οριστικά το 1908 με συνέδριο στο Μοναστήρι,[31] το οποίο αποφάσισε τελικά να υιοθετηθεί σύστημα γραφής βασισμένο στο λατινικό αλφάβητο επιλέγοντάς το από άλλα συστήματα γραφής με βάση το ελληνικό και την αραβική γραφή.[32] Σε αυτή την προσπάθεια οι πατριώτες Αλβανοί βρήκαν απέναντί τους αντιπάλους την ίδια την Οθωμανική Αυτοκρατορία και

29 Kontantine A. Chekrezi, ο,π. σ. 58-59

30 Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φακ. 5, τεκμ. 28, «Υπόμνημα του Μ. Τουρτούλη περί αλβανικής γλώσσας και εκπαίδευσης», σ. 3. Πρόκειται για δωρεά 40.000 λιρών από κάποιον Αβραμίδη.

31 Stavro Skendi, ο.π., σ. 370

τους Νεότουρκους. Συνειδητοποιώντας ότι μια τέτοια εξέλιξη θα βοηθούσε διασπαστικές τάσεις στις περιοχές που είχαν αλβανικής καταγωγής πληθυσμό, επιχειρήθηκε να παρεμποδιστεί η χρήση της νέας γραφής με διαφορετικούς τρόπους. Ο πρώτος ήταν ένα άλλο συνέδριο στην Diber, το οποίο αποφάσισε μεν να διδάσκεται η αλβανική γλώσσα σε σχολεία χρηματοδοτούμενα από το κράτος, αλλά όχι με ορισμένο αλφάβητο. Έτσι η οθωμανική διοίκηση θα έπρεπε να αποφασίσει γι' αυτό.[33] Η πιο προβληματική όμως κίνηση των Νεοτούρκων ήταν η εμφάνιση του λατινικού αλφαβήτου ως αντίθετου στο ισλάμ. Με την δικαιολογία ότι το Κοράνι θα έπρεπε να γράφεται στην «ιερή» αραβική γραφή, η οποία ήταν τελικά και η επίσημη της Αυτοκρατορίας, επιστρατεύθηκαν στον αγώνα εναντίον του αλφαβήτου οι μουφτήδες και τελικά κατάφεραν να πείσουν τους πιο συντηρητικούς μουσουλμάνους Αλβανούς στον Βορρά.[34] Έτσι, ένα ζήτημα εκπαίδευσης, μετατράπηκε σε ενδοαλβανική διαμάχη, που έφερνε αντιμέτωπους τους χριστιανούς με αλβανική εθνική συνείδηση με τους μουσουλμάνους ομοεθνείς τους, αλλά και περιοχές του βορά με άλλες του νότου.

1.4 Δρόμος προς την ανεξαρτησία

Προς το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα η διαδικασία για αλβανική διαφοροποίηση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν σε πλήρη εξέλιξη. Δεν επαρκούσε αυτό όμως, καθώς χρειαζόταν πολιτικοί ταγοί για να την προωθήσουν και οδηγήσουν, διεθνής στήριξη και οι κατάλληλες συγκυρίες. Το πρώτο βρέθηκε σε μια ομάδα ανθρώπων με κύρος – ουσιαστικά κυρίως των Αλβανών βουλευτών στο Οθωμανικό κοινοβούλιο, με επικεφαλής τον Ισμαήλ Κεμάλ, μπέη της Αυλώνας. Το δεύτερο επιχειρήθηκε να αποκτηθεί σε δυσμενές περιβάλλον, με κρούσεις στις μεγάλες Δυνάμεις αλλά και γειτονικές χώρες. Η κατάλληλη συγκυρία έφθασε αναγκαστικά με την κήρυξη και εξέλιξη του Βαλκανικού πολέμου. Με τις ένοπλες δυνάμεις των βασιλείων της Ελλάδας, της Σερβίας και του Μαυροβουνίου να προελαύνουν και να

---

32 Στο ίδιο, σελ. 372-373. Για την ακρίβεια επιλέχθηκαν 2 αλφάβητα, εκ των οποίων το ένα ήταν αμιγώς λατινικό για ευκολία στην εκτύπωση βιβλίων.

33 Στο ίδιο, σ. 379-380

34 Στο ίδιο, σ. 374, 376-377

αποκόπτουν την περιοχή από την υπόλοιπη Οθωμανική Αυτοκρατορία,[35] και μπροστά στον ορατό κίνδυνο να κατακτηθεί και μοιραστεί μεταξύ τους το έδαφος της περιοχής, ανακηρύχθηκε η Ανεξάρτητη Αλβανία στην Αυλώνα.

Πριν όμως από αυτή την εξέλιξη, ο Ισμαήλ Κεμάλ είχε προσπαθήσει να βρει στήριξη εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε ανύποπτο χρόνο, το 1907 και ενώ ιδιώτευε, σε επίσκεψή του στην Αθήνα είχε καταλήξει σε μια συμφωνία με τον τότε πρωθυπουργό Θεοτόκη για μελλοντικά σύνορα Αλβανίας και Ελλάδας στην περιοχή, αν οδηγούνταν σε διάλυση η Οθωμανική Αυτοκρατορία.[36] Η συμφωνία ήταν κάπως ιδιαίτερη, αφού τυπικά ο Ισμαήλ Κεμάλ δεν αντιπροσώπευε κανέναν, ούτε κατείχε κάποιο αξίωμα. Σύμφωνα με αυτήν η Ελλάδα θα καρπωνόταν τα εδάφη νοτίως μιας νοητής γραμμής που θα ξεκινούσε από το Μοναστήρι και θα κατέληγε βόρεια της Κέρκυρας, ενώ η Αλβανία θα ιδρυόταν βορείως της γραμμής αυτής. Πρακτικά, ο Κεμάλ αναγνώριζε ότι νοτίως της γραμμής υπήρχε ελληνική πλειοψηφία κατοίκων και η Ελλάδα αναλάμβανε να στηρίξει την υπόθεση της δημιουργίας Αλβανικού κράτους[37] Η συνεργασία συνεχίστηκε με προτάσεις από τον Κεμάλ το επόμενο έτος στην Αυλώνα που προοιώνιζαν μια στενότερη συνεργασία και ένα πλαίσιο με ρυθμίσεις για την εκπαίδευση.[38]

Λίγο πριν την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας, ο Κεμάλ αναζήτησε στήριγμα στην Αυστρία-Ουγγαρία. Δεν κατάφερε να αποσπάσει κάποια δέσμευση και οι κινήσεις του ανησύχησαν την ελληνική διπλωματία, που επέμεινε να υπάρξει ρητή δέσμευση για τα σύνορα που είχαν συμφωνηθεί μεταξύ των δύο μερών. Όταν αυτό δεν υλοποιήθηκε, τότε σταμάτησε οριστικά η συνεργασία. Η Αυστρία-Ουγγαρία δεν δεσμεύθηκε, αλλά είδε ευνοϊκά την διάθεση για αυτονομία.

Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας από τον Ισμαήλ Κεμάλ στις 15 Νοεμβρίου 1912[39] δεν ήταν το τέλος, αλλά ένας κύριος σταθμός στην δημιουργία του Αλβανικού κράτους. Το

35 Kristo Frasheri, ο.π. σ. 176-178

36 Basil Kondis, *Greece and Albania*, ο.π. σ. 33-34

37 Στο ίδιο.

38 Στο ίδιο, σ. 40

κράτος δημιουργήθηκε και αναγνωρίστηκε διεθνώς, με μια σειρά συνθηκών με τις οποίες οι μεγάλες δυνάμεις επιχείρησαν να βάλουν τάξη στην απρόβλεπτη κατάσταση που δημιούργησαν ο αγενείς Βαλκάνιοι και οδήγησε στην πρώτη φάση της κατάρρευσης του «ασθενή της Ευρώπης». Οι δυνάμεις ανέλαβαν να δημιουργήσουν ανεξάρτητο αλβανικό κράτος με την Συνθήκη του Λονδίνου του 1913, ενώ σε αυτήν επισυνάφθηκε το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας που καθόριζε τα σύνορα. Το νέο κράτος θα είχε ηγεμόνα έναν πρίγκηπα που επιλέχθηκε από τις τάξεις των αξιωματικών του γερμανικού στρατού, τον πρίγκηπα Wied, και τελούσε υπό την επίβλεψη μιας Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου με έξι αντιπροσώπους των μεγάλων δυνάμεων. Τα προβλήματα για τον νέο ηγεμόνα ήταν πολλά καθώς αντιμετώπισε εχθρότητα από μερίδα των τοπικών ηγετών, οικονομικές δυσχέρειες, αλλά κυρίως και μάλιστα πριν φθάσει στο Δυρράχιο, την εξέγερση του ελληνικού πληθυσμού στο νότο της χώρας που αποτελεί το κύριο θέμα της εργασίας.

39 Στην παρούσα εργασία έχει γίνει προσπάθεια να χρησιμοποιείται το παλιό ημερολόγιο για τις ημερομηνίες, καθώς αυτό ακολουθείται από την πλειοψηφία του αρχειακού υλικού.

2. Από την ελληνική διοίκηση στην εξέγερση και την Αυτονομία

2.1 Εθνικότητα και σύνορα

Μετά από την απόφαση της πρεσβευτικής διάσκεψης για την δημιουργία του Αλβανικού κράτους, έπρεπε να οριστούν επακριβώς τα σύνορά του, που είχαν οριστεί γενικά στην γραμμή Φτελιά – Λίμνη Αχρίδα. Αυτό ανατέθηκε σε μια επιτροπή η οποία έπρεπε να επισκεφθεί την περιοχή και να προτείνει την χάραξη της συνοριακής γραμμής, με βάση την γλώσσα που μιλούσαν οι οικογένειες και γεωγραφικά κριτήρια.[40] Το κριτήριο της γλώσσας προσέκρουε στα δεδομένα της περιοχής, με την πολυγλωσσία των κατοίκων να αποτελεί ένα από τα εμπόδια, όπως και η εκπαίδευση, αλλά και οι περιστάσεις στις οποίες χρησιμοποιούσαν την γλώσσα κάθε φορά. Η επιτροπή αντιμετώπισε μια περίεργη κατάσταση, στην οποία οι ελληνικές αρχές προσπαθούσαν με εκδηλώσεις[41] και άλλα μέσα,[42] να δείξουν ότι η περιοχή κατοικούνταν αποκλειστικά ή κυρίως από Έλληνες. Οι ίδιοι οι αντιπρόσωποι τελικά κατέληξαν να μείνουν μικρό διάστημα και να εξετάσουν ελάχιστες περιπτώσεις.[43] Η πρότασή τους ήταν τα σύνορα που πρακτικά υπάρχουν μέχρι σήμερα, με τα οποία

---

40 Α. Ι Κοραντης, ο.π., σ. 221-222

41 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, ο.π. σ. 20-24, Οι σχετικές εκδηλώσεις στην Κορυτσά.

42 Miranda Vickers ο.π., σ. 80, Αναφέρεται περιστατικό στο οποίο είχε στηθεί ένα πρόχειρο καμπαναριό ώστε να πειστεί η επιτροπή ότι εκεί υπήρχαν Έλληνες. Από την συγγραφέα περιγράφεται ως τυπικό κόλπο («apparently typical Greek ploy»). Περιστατικά παραπλάνησης αναφέρονται και από τον Konstantine Chekrezi, ο.π. σ. 116-119

43 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, ο.π., σ. 25, «...παρέμεινεν εν Β. Ηπείρω **58 ημέρας!** Εξήτασε **δεκατέσσαρα** άτομα! Και συνεδρίασε μόνον **δώδεκα** φοράς!!!» (στίξη και τονισμός του συγγραφέα).

περιοχές με σημαντικό ελληνικό πληθυσμό παρέμειναν εντός του νέου Αλβανικού κράτους. Μία διαφορά στην στάση των αντιπροσώπων φαίνεται να αντικατοπτρίζει τις οδηγίες που είχαν λάβει από τις κυβερνήσεις τους. Επισήμως, όλοι οι αντιπρόσωποι δεν λάμβαναν υπ' όψη τους προσπάθειες δημοψηφισμάτων ή άλλες πολιτικές εκδηλώσεις, καθώς αυτό απαγορευόταν ρητά από την απόφαση ίδρυσης της επιτροπής.[44] Η στάση των αντιπροσώπων της Αυστρίας και της Ιταλίας ήταν μάλλον πιο απόλυτη.[45] Οι δύο χώρες είχαν ανεπτυγμένο εμπόριο με την περιοχή. Η Ιταλία ήταν νεώτερο κράτος αλλά είχε αρχίσει να υποκαθιστά σταδιακά την Αυστρία, ειδικά μετά τις αντιδράσεις για την προσάρτηση της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης .[46] Επιδίωκε επίσης να ασκήσει οικονομική επιρροή με την κατασκευή σιδηροδρόμων και να ελέγξει τις συγκοινωνίες στην Αδριατική, σε ευθύ ανταγωνισμό με την Αυστρία-Ουγγαρία.[47] Όμως και οι δύο χώρες συμμετείχαν στην Συνθήκη Τριπλής Συμμαχίας, μιας από τις εμπνεύσεις του Bismark. Χάρη σε συμβατικό κείμενο για την χρονική επέκταση αυτής της συμμαχίας, γνωρίζουμε ότι είχαν ρυθμίσει την τύχη της Αλβανίας μεταξύ τους,[48] σε περίπτωση κατάλυσης της Οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή. Η περιοχή ήταν κοινού

---

44 Α. Ι Κοραντης, ο.π.. σ. 222.

45 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, ο.π., σελ. 23. Έφθασαν να αποχωρήσουν από την Κορυτσά για να μην παραστούν στις εκδηλώσεις του κόσμου ή να ακούσουν οποιαδήποτε επιτροπή.

46 Αντ. Γ. Καρτάλη, ο.π. σελ. 33-34

47 Alessandro Rosseli, ο.π. σελ. 4

48 Brigham Young University, The World War I Document Archive, Expanded Version of the Triple Alliance, Auxiliary protocols of 5 December 1912 (Αγγλική μετάφραση από το Γαλλικό πρωτότυπο) στο https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Amended_Version_of_The_Triple_Alliance (ημερομηνία πρόσβασης 4/10/2020):

" …

3. It is agreed that the special arrangements concerning Albania and the Sandzhak of Novy-Bazar, agreed to between Austria-Hungary and Italy 20 December 1900 / 9 February 1901 and 20 November / 15 December 1909, are not modified by the renewal of the treaty of alliance between Germany, Austria-Hungary and Italy."

ενδιαφέροντος, αφού αποτελούσε το κλειδί για το θαλάσσιο εμπόριο τόσο για την Βόρεια Ιταλία, όσο και για την Αυστρία – Ουγγαρία. Η συμμαχία διαλύθηκε όταν η Entente υποσχέθηκε στην Ιταλία εκτεταμένες παραχωρήσεις στην Αδριατική και την Αλβανία[49] με την μυστική συνθήκη του Λονδίνου (1915). Άσχετα με την απόφαση της επιτροπής, η οποία μπορεί να αποδοθεί στα συμφέροντα των δυνάμεων που αντιπροσωπεύονταν σε αυτήν, ο ορισμός της εθνικότητας των κατοίκων της περιοχής με «αντικειμενικά» κριτήρια δεν ήταν ζήτημα που μπορούσε να διευθετηθεί εύκολα. Η δυσκολία ανέκυψε ξανά αργότερα, κατά τις διαπραγματεύσεις για την συνθήκη ειρήνης (1919) στις οποίες οφείλονται οι περισσότερες σχετικές αναλύσεις. Η ελληνική πλευρά πρότεινε σαν κριτήριο την εθνικότητα και την αυτοδιάθεση των λαών και έμμεσα την θρησκεία.[50] Αυτό είχε σαν πλεονέκτημα ότι μπορούσε να βασιστεί στις οθωμανικές απογραφές, αλλά μειονέκτημα το ότι παρέκαμπτε την ύπαρξη ορθοδόξων χριστιανών κατοίκων της περιοχής με αλβανική συνείδηση, κάτι που εκμεταλλευόταν η αλβανική πλευρά.

2.2 Παράδοση και εξέγερση

Η ελληνική διοίκηση είχε δημιουργήσει στην περιοχή της Βορείου Ηπείρου πέρα από τους βασικούς διοικητικούς θεσμούς, οργανωμένα σώματα πολιτοφυλακής

49 Parliamentary Papers, London, 1920, LI Cmd. 671, Miscellaneous No. 7, 2-7, *Agreement between France, Russia, Great Britain and Italy*. – υπάρχει στο https://archive.org/details/agreementbetween00franrich/page/n1/mode/2up (ημερομηνία πρόσβασης 4/10/2020). Στο άρθρο 6 η Ιταλία δεχόταν την παραχώρηση πλήρους κυριαρχίας στην Αυλώνα και την νήσο Σάσσων (Valona/Saseno στο κείμενο) και επαρκή ενδοχώρα για την προστασία αυτών των στρατηγικών σημείων με όρια τον ποταμό Αώο (Voiousa) βόρεια και ανατολικά και το βόρειο άκρο της Επαρχίας της Χιμάρας νότια. Ο Άλέξης Κύρου, (Ελληνική Εξωτερική Πολιτική ο.π., σ. 230) συνδέει το τελευταίο με έμμεση αναγνώριση δικαιωμάτων της Ελλάδας στην περιοχή. Στο άρθρο 7 αφήνεται ανοιχτό το ενδεχόμενο διαίρεσης της Αλβανίας προς όφελος των γειτόνων αν άλλες δυνάμεις το επιθυμούν.

50 Ph. A. Philon, *The question of Northern Epirus: its historical and diplomatic background,* Greek Government Office of Information. Washington, D.C., 1945, σ. 18. Ο Βενιζέλος χρησιμοποιούσε τα στοιχεία των ελληνικών σχολείων και τον αριθμό των μαθητών, συγκρίνοντάς τα με τα σχετικά αλβανικά και τελικά το επιχείρημα ότι οι Τουρκικές απογραφές συνέπιπταν με τι εκτιμήσεις του, που έδειχναν 112.000 Έλληνες και 82.000 Αλβανούς.

(ιερολοχίτες). Είχε δεχθεί επίσης την πρώτη επίσημη επίσκεψη του διαδόχου Γεωργίου που έγινε δεκτός με ενθουσιασμό.[51]

Η απόφαση της διάσκεψης των πρεσβευτών, η συνθήκη του Λονδίνου και η συμπεριφορά της επιτροπής για τον καθορισμό των συνόρων, ενίσχυε την εντύπωση πως ο ελληνικός στρατός θα αποχωρούσε και θα παρέδιδε την περιοχή στις αρχές του νέου κράτους. Μέχρι όμως τις αρχές του 1914, δεν φαίνεται να είχε γίνει κάποια κίνηση για να υλοποιηθούν οι αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Καταλύτης στις εξελίξεις ήταν η έγγραφη διακοίνωση των πρεσβευτών τους, που κατατέθηκε στο ελληνικό υπουργείο εξωτερικών στις 31/1/1914 και εξέφραζε την επιθυμία τους για την παράδοση του Βόρειου κομματιού της Ηπείρου στο Αλβανικό κράτος υλοποιώντας έτσι τις αποφάσεις την συνθήκης του Λονδίνου. Το αίτημα παρουσιαζόταν πρακτικά με την μορφή εκβιασμού, αφού η αποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων συνδεόταν με την οριστική παραχώρηση των νησιών του Βορείου Αιγαίου στην Ελλάδα και παράλληλα δινόταν χρονικό περιθώριο για την αποχώρηση.[52] Τυπικά η τύχη των δύο περιοχών είχε αφεθεί στην ευχέρεια των Δυνάμεων, ουσιαστικά όμως και οι δύο ελέγχονταν αδιαμφισβήτητα από τις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις.

Παρά την αποδοχή τελικά της διακοίνωσης, ή ίσως και εξαιτίας της, η ελληνική κυβέρνηση φρόντισε να κάνει δύο σημαντικές, αλλά καλά καλυμμένες κινήσεις προετοιμασίας του πληθυσμού της περιοχής. Με έγγραφο του προσωρινού διοικητή Ηπείρου απαγόρευσε την μετακίνηση από την περιοχή του ανδρικού πληθυσμού μέχρι 35 χρονών. Το μέτρο δεν είναι πρωτόγνωρο για περιοχές που ακόμα δεν είχαν ενσωματωθεί πλήρως στο ελληνικό κράτος. Συνοδεύεται όμως με την εμπιστευτική παρατήρηση ότι «… Εκρίθη αναγκαία η λήψις του ανωτέρω μέτρου, όπως πάσαι αι ηλικίαι, αι δυνάμεναι να φέρωσιν όπλα, ευρίσκονται εν Ηπείρω, όταν – και εάν -[53]

---

51 Ο διάδοχος επισκέφθηκε την Βόρεια Ήπειρο στο πλαίσιο περιοδείας του στις Νέες χώρες, ξεκινώντας από την Κορυτσά στις 3 Μαΐου 1913 (Εφημερίδα Πατρίς, φύλλο 4/5/1913).

52 Ligue des Epirotes du Nord, *Documents officiels consernant l' Epire du Nord 1912-1935,* 1935, σ. 26-27

53 Χειρόγραφη προσθήκη στο δακτυλογραφημένο κείμενο.

παραστεί ανάγκη προστασίας των δικαίων αυτής»[54]. Επίσης, διευκόλυνε μέσω των διπλωματικών αποστολών την συλλογή πόρων για την Πανηπειρωτική επιτροπή. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά σε ένα από τα τηλεγραφήματα των εράνων, ότι τα κεφάλαια που συγκεντρώθηκαν ήταν «υπέρ του Ηπειρωτικού αγώνος».[55]

Η αποχώρηση των Ελληνικών δυνάμεων ξεκίνησε από την πόλη της Κορυτσάς. Οι κάτοικοι της περιοχής είχαν αντιδράσει ήδη για μεγάλο διάστημα με επιστολές και ψηφίσματα στα οποία συμμετείχαν και μουσουλμάνοι της περιοχής. Το τελευταίο φαίνεται να το επιδίωκε επίσημα η Ελληνική Διπλωματία.[56]

Επιτροπές «Εθνικής Αμύνης» δημιουργήθηκαν σε κάθε περιοχή για να οργανωθεί αντίσταση, οι οποίες έστειλαν αντιπροσώπους σε Πανηπειρωτική Συνέλευση[57] που διοργανώθηκε στο Αργυρόκαστρο. Η συνέλευση αναζήτησε κάποιον με διπλωματική εμπειρία που θα αναλάμβανε να οργανώσει την αντίσταση. Αυτός βρέθηκε στο

---

54 Υ.Δ.Ι.Α., Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1913, φακ. 21.4, Αναπληρωτής Γενικός Διοικητής Ηπείρου προς Διοικητικούς επιτρόπους Ηπείρου, και Πολιτικούς Διοικητές Χιμάρας και Κορυτσάς, αριθμός πρωτ. 62, αποστολή 7 Ιανουαρίου 1914.

55 Υ.Δ.Ι.Α., Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1914, Β/58, *Έρανοι Υπέρ Ηπειρωτών* , Υπουργός προς Πανηπειρωτική Επιτροπή– Γ. Δούμα, αρ. 10585, 15 Απριλίου 1914 (;).

56 Υ.Δ.Ι.Α., Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1913, φακ. 21.4, Μουσουλμάνοι Κορυτσάς προς πρεσβευτές και τους Υπουργούς των Μεγάλων Δυνάμεων και τον Βενιζέλο, χωρίς αριθμό, 9 Ιανουαρίου 1913. Έγγραφο στα γαλλικά. Δηλώνουν Έλληνες πολίτες και υπήκοοι του Βασιλιά Γεωργίου και επιθυμούν την προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα. Επικεφαλής τους ο Μουφτής Χασάν Χιλμή. Ίσως αποτελεί μετάφραση του (δυσανάγνωστου) εγγράφου στα ελληνικά στον ίδιο υποφάκελο (χωρίς στοιχεία, θέση 165-166) με τους ίδιους υπογράφοντες και τις σφραγίδες τους.

Επίσης Ι.Δ.Ι.Α., Υπηρεσία Κεντρικού Αρχείου, 1913, φακ. 21.4, Κορομηλάς προς Διοικητή Κορυτσάς(κρυπτογραφημένο), αρ. 140, Αθήνα, 27 Μαϊου 1913. Οδηγίες για σύσταση επιτροπής από δύο χριστιανούς και έναν «οθωμανό» (!) που θα πήγαιναν στον Λονδίνο για να «συνηγορήσωσι…. υπέρ ενώσεως μεθ' Ελλάδος» . Απάντηση στο Ι.Δ.Ι.Α., Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας,, 1913, φακ. 21.4, Κοντούλης (;) προς Υπουργείο Εξωτερικών (κρυπτογραφημένο), αρ. 140, Κορυτσά, άφιξη 29 Μαϊου 1913.

57 Στο κείμενο της προκήρυξης της Αυτονόμου Πολιτείας αναφέρεται σαν «Συντακτική Συνέλευση», αφού ο χαρακτήρας της είχε αλλάξει.

πρόσωπο του Γεωργίου Χρηστάκη Ζωγράφου, με καταγωγή από το Κεστοράτι του Αργυροκάστρου που είχε χρηματίσει υπουργός Εξωτερικών σε κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου.[58] Ο πρωθυπουργός ήταν ενήμερος για την κίνηση του,[59] αλλά δεν φαίνεται να υπήρχε μεγαλύτερη εμπλοκή στο εγχείρημα. Ο Ζωγράφος έφθασε μέσω Κέρκυρας στο Αργυρόκαστρο. Εκεί, παρουσίασε στις 14 Φεβρουαρίου την Προκήρυξη της Αυτονομίας η οποία αποφασίστηκε να παρουσιαστεί σε επίσημη τελετή στις 17 Φεβρουαρίου, όπως και έγινε.[60]

Το κείμενο διακήρυττε την ίδρυση της Αυτονόμου Πολιτείας της Βορείου Ηπείρου, ενός κράτους ανεξάρτητου από Αλβανία και Ελλάδα. Οι Έλληνες της Βορείου Ηπείρου ένιωθαν ότι η πρώτη θα ήταν κατακτητής ενώ η δεύτερη δεν είχε το δικαίωμα να κατέχει αποκλειστικά την περιοχή με σκοπό να την παραδώσει στην Αλβανία, αντίθετα προς την βούληση των κατοίκων της. Αν και ήταν προφανές πως οι Βορειοηπειρώτες δεν είχαν σαν τελικό σκοπό την αυτονομία τους αλλά την ένωση με την Ελλάδα, το καθεστώς μπορούσε, αφ' ενός να είναι ένα βήμα προς αυτόν τον σκοπό και αφ' ετέρου η αποστασιοποίηση από την Ελλάδα δεν θα έφερνε την τελευταία σε δύσκολη θέση απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις στις οποίες είχε δεσμευθεί.

Η Ελληνική κυβέρνηση αντέδρασε άμεσα. Διατάχθηκε ο αποκλεισμός του λιμανιού των Αγίων Σαράντα που βρίσκεται απέναντι από το βόρειο άκρο της Κέρκυρας και ο στρατός ανέλαβε να συνεχίσει την αποχώρηση, όπως και έγινε. Σε κατάσταση εξέγερσης δεν θα μπορούσε να τηρηθεί η δέσμευση για παράδοση στις αλβανικές αρχές, καθώς αυτό θα οδηγούσε σε σύγκρουση με τον πληθυσμό. Ο αποκλεισμός προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην Ελλάδα και οδήγησε στην συζήτηση του ζητήματος στο Κοινοβούλιο. Η εξήγηση του Βενιζέλου στις κατηγορίες της αντιπολίτευσης ότι άφησε αβοήθητους τους Έλληνες της περιοχής ή ότι συμπεριφέρθηκε εχθρικά ήταν απλοϊκή. Η κυβέρνηση είχε αναλάβει δεσμεύσεις

---

58 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, ο.π. σ. 29-30

59 Βασίλης Κόντης, *Ο Βενιζέλος και το ζήτημα της Κορυτσάς*, ο.π., σ.. 52-53

60 Η καθυστέρηση είχε σαν συνέπεια – πιθανώς ηθελημένη - να δημοσιευθεί από τις αθηναϊκές εφημερίδες το σύνολο του κειμένου της προκήρυξης στο φύλλο της 18ης Φεβρουαρίου.

απέναντι στους συμμάχους και τα δικαιώματα των Ελλήνων είχαν εξασφαλιστεί πλήρως από αυτές.[61]

2.3 Εξέλιξη του αγώνα και υπογραφή Πρωτοκόλλου

Η Αυτόνομος Πολιτεία κατάφερε να έχει επιτυχίες στον στρατιωτικό τομέα, χάρη στην οργάνωση των στρατιωτικών δυνάμεων που συγκέντρωσε και για τις οποίες θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά στο επόμενο κεφάλαιο. Κατάφερε να ανακτήσει – προσωρινά – την Κορυτσά και να διατηρήσει υπό τον έλεγχό της σημαντικό μέρος των εδαφών που ο ελληνικός στρατός κατέλαβε κατά τους βαλκανικούς πολέμους. Η σύγκρουση όμως δεν θα μπορούσε να διαρκέσει για μεγάλο διάστημα. Έτσι κηρύχθηκε ανακωχή (23/4/1914) και οι συζητήσεις κατέληξαν στην συνομολόγηση του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας (5/5/1914) που δημιουργούσε μια αυτόνομη περιοχή στο νότο του Αλβανικού κράτους.[62] Οι συζητήσεις έγιναν μεταξύ των εκπροσώπων της ΔΕΕ και ενός Αλβανού εκπροσώπου του Πρίγκηπα Wied αφ' ενός και των Ζωγράφου και Καραπάνου αφ' ετέρου. Ο πρόεδρος της επιτροπής Κράλ ενημέρωσε την Προσωρινή Κυβέρνηση για την έγκριση του Πρωτοκόλλου άνευ αντιρρήσεως από την Αλβανική Κυβέρνηση.[63] Το Πρωτόκολλο κυρώθηκε με καθυστέρηση από την συνέλευση αντιπροσώπων του Δελβίνου που συγκλήθηκε γι' αυτό τον σκοπό, μετά και από πιέσεις του Βενιζέλου.[64] Η Προσωρινή Κυβέρνηση προσπάθησε να επιτελέσει – επιφανειακά- τον νέο της ρόλο, οι

---

61 Εφημερίδα ΣΚΡΙΠ, Εκτενή αποσπάσματα από τους λόγους στη Βουλή στο φύλλο της 6695-25/2, στην σελ. 5 αναφέρεται το περιεχόμενο των σχετικών με τις εγγυήσεις εγγράφων που κατατέθηκαν στην Βουλή από τον Γ. Στρέιτ.

62 Η εξέλιξη των πολεμικών επιχειρήσεων περιγράφεται γλαφυρά, αλλά μάλλον αποσπασματικά και κατά περιοχή από τον Κωνσταντίνο Σκενδέρη (ο.π.). Συγκροτημένη και τεκμηριωμένη περιγραφή των εξελίξεων και των διαπραγματεύσεων υπάρχει στην εκτενή μεταπτυχιακή εργασία του Σάββα Χαρ. Ιακωβίδη, *Το Αυτονομιστικό Κίνημα Στη Βόρεια Ήπειρο (1914)*, Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 39-59.

63 Α.Ι. Κοραντής, ο.π., σ. 347 Κραλ προς Ζωγράφο. Στο ίδιο σ. 348 ανακοινώνεται η συμφωνία των Μ. Δυνάμεων από τους πρέσβεις τους στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών.

64 Basil Kondis, *Greece and Albania*, ο.π., σ. 132

συγκρούσεις όμως δεν σταμάτησαν απόλυτα, ούτε οι διατάξεις του εφαρμόστηκαν πλήρως. Τόσο γιατί υπήρξαν παρασπονδίες και από τις δύο πλευρές,[65] όσο και γιατί τον Οκτώβριο ο ελληνικός στρατός πήρε εντολή από τις δυνάμεις να καταλάβει πάλι τα εδάφη.[66]

2.4 Αποτίμηση του αγώνα και του αποτελέσματος

Η κυρίως φάση του αυτονομικού αγώνα κράτησε μόλις δύο μήνες, μέχρι την ανακωχή. Σε αυτό το διάστημα, μια αυτοανακηρυχθείσα κυβέρνηση με μηδενική επίσημη διεθνή αναγνώριση, κατάφερε να πείσει τους εκπροσώπους των Δυνάμεων να συζητήσουν μαζί της και να πετύχει de jure μερική αλλαγή του καθεστώτος της περιοχής. Σίγουρα είναι τρομερά ελκυστικό να αποδοθεί το επίτευγμα στις ικανότητες των μαχητών και των πολιτικών της Αυτονόμου Πολιτείας και την οργάνωσή της. Αν και δεν μπορεί κάποιος να τα παραβλέψει ως σημαντικούς παράγοντες, αποφασιστικό ρόλο διαδραμάτισε επίσης το περιβάλλον που είχε δημιουργηθεί εντός Αλβανίας αλλά και οι επιδιώξεις των Δυνάμεων.

Το καθεστώς που το Πρωτόκολλο εγκαθίδρυε στο νότο, είχε για τον διεθνή παράγοντα το μεγάλο πλεονέκτημα ότι διατηρούσε ακέραια την επικράτεια και την κυριαρχία της Αλβανίας. Κίνδυνος για μια ανεπιθύμητη για την ΔΕΕ ανατροπή της κατάστασης στην περιοχή, υπήρχε τόσο από τους Βορειοηπειρώτες, όσο και από την ενδοαλβανική διαμάχη. Η κυβέρνηση του πρίγκιπα Wied, που εξαρτούσε την επιβίωσή της από την υποστήριξη του ξένου παράγοντα, αντιμετώπιζε ισχυρή πρόκληση από δυνάμεις

65 Κωνσταντινος Σκενδέρης, ο.π. σ. 210-220: Κορυφαία παραβίαση από πλευράς της Αυτονόμου Πολιτείας ήταν η πρόσκαιρη κατάληψη του Βερατίου, που βρισκόταν εκτός της περιοχής για την οποία είχε συμφωνηθεί καθεστώς αυτονομίας. Έγινε χωρίς σχεδιασμό και άμεσα διατάχθηκε υποχώρηση. Η αλβανική πλευρά από την άλλη έθετε προσκόμματα στην υλοποίηση, οδηγώντας στην συνέχιση της σύγκρουσης.

66 Αλέξη Αδ, Κύρου, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, ο.π., σελ. 227-228. Παρατηρεί ότι ήταν πρακτικά αποτέλεσμα αμοιβαίας συνεννόηση Ελλάδας- Ιταλίας με προτροπή της Βρετανίας.

ενόπλων υπό την επιρροή του Essad Toptani.[67] Η πρόκληση κατέληξε σε εμφύλιο πόλεμο αργότερα. Η συνέχιση της σύγκρουσης με την Αυτόνομο Πολιτεία ήταν δύσκολη για την ίδια, αλλά μπορούσε να αποβεί εξόχως προβληματική για την ΔΕΕ και την κυβέρνηση που επόπτευε. Έτσι, η κατάσταση που επιχείρησε να θεμελιώσει το πρωτόκολλο εμφανιζόταν σαν μια αμοιβαία συμφέρουσα λύση. Σημαντική συνεισφορά στην επιτυχία της Προσωρινής κυβέρνησης είχε επίσης η έγκαιρη ανάληψη δράσης. Η διακήρυξη της Αυτονομίας έγινε πριν την έλευση του Πρίγκηπα Wied στην Αλβανία και πριν την πλήρη αποχώρηση του ελληνικού στρατού από την περιοχή. Το δεύτερο βοηθούσε στην επικράτηση των αυτονομιστών, ενώ γενικά η δημιουργία της Αυτονόμου Πολιτείας και η εξέλιξη της, θα πρέπει να θεωρηθεί σαν επιτυχής προσπάθεια δημιουργίας τετελεσμένου, πριν την πλήρη υλοποίηση των αποφάσεων των Δυνάμεων.

Οι Αλβανοί ιστορικοί αντιμετωπίζουν την περίοδο με πρακτικά ενιαίο τρόπο. Για τους Puto και Pollo η ευθύνη για την εξέλιξη, που αποτιμάται αρνητικά, ανήκει αποκλειστικά στον εξαρτώμενο από τις μεγάλες δυνάμεις πρίγκιπα Wied.[68] Η άποψη είναι προφανώς επηρεασμένη από την εποχή και το περιβάλλον στο οποίο γράφουν. Τόσο οι Puto-Pollo όσο και ο Frasheri δεν δίνουν ιδιαίτερη σημασία, ούτε κάνουν εκτενή αναφορά στον αυτονομικό αγώνα.

2.5 Υποδοχή των εξελίξεων στον αθηναϊκό τύπο

Η υποδοχή, ο σχολιασμός και οι ανταποκρίσεις του τύπου μπορούν να χρησιμοποιηθούν για έμμεση αποτύπωση του κλίματος και της υποδοχής των

---

67 Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, Second Edition, The Scarecrow Press Inc, Lanham – Toronto- Plymouth, UK, 2010 σ. 447-448 Ο Essad Pasha Toptani προερχόταν από μεγάλη αλβανική οικογένεια και είχε υπηρετήσει στον οθωμανικό στρατό. Η φιλοδοξία του τον οδήγησε σε αντιπαράθεση με τον Ισμαήλ Κεμάλ και στην συνέχεια στην ένταξή του στην κυβέρνηση του πρίγκηπα Wied την οποία υπονόμευε με την ένοπλη δύναμη που διατηρούσε. Λίγο μετά την σύναψη του Πρωτοκόλλου εξορίστηκε, αλλά επέστρεψε για μικρό διάστημα μέσω Σερβίας.

68 Stefanaq Pollo-Arben Puto, ο.π., σ. 220

γεγονότων από τους πολίτες. Εκφράζουν όμως κυρίως τις πολιτικές προτιμήσεις κάθε εφημερίδας.[69] Για μια εικόνα της κατάστασης είναι χρήσιμο να παρατηρήσουμε τις αντιδράσεις και εκτιμήσεις σε δύο συγκυρίες: την ανακήρυξη της αυτονομίας και την συνομολόγηση του Πρωτοκόλλου.

Η πρώτη χρονική συγκυρία είναι η πλέον ενδιαφέρουσα για την αντιμετώπισή της. Καμία εφημερίδα, ανεξάρτητα από την τοποθέτησή της στο πολιτικό φάσμα, δεν θα μπορούσε να εμφανιστεί αντίθετη στον αγώνα των Βορειοηπειρωτών. Αυτό θα ήταν μάλλον αδιανόητο, τόσο για τους συντάκτες, όσο και για το αναγνωστικό τους κοινό. Οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες προσπαθούσαν να στηρίξουν τις αποφάσεις της κυβέρνησης ως εθνικά απαραίτητες και μακροπρόθεσμα ωφέλιμες. Η εφημερίδα «Πατρίς» λοιπόν, σε άρθρο με τίτλο «Υπέρ της Ηπείρου και όχι του Βενιζέλου» υποστηρίζει πως πλέον μέλημα πρέπει να είναι να διατηρηθεί ανθηρός ο Ελληνισμός της Β. Ηπείρου για μια μελλοντική θετικότερη διευθέτηση των συνόρων. Το «ΕΘΝΟΣ» κάνει ένα βήμα παραπέρα, καλεί τους Ηπειρώτες «να υποταχθώσι στα κελεύσματα των Δυνάμεων και της Κυβερνήσεως», ενώ καταλογίζει κακοπιστία στην αντιπολίτευση.[70] Η αντιπολιτευόμενη «ΣΚΡΙΠ» εμφανίζεται κριτική στους κυβερνητικούς χειρισμούς με πομπώδεις τίτλους[71] και παρουσιάζει αναλυτικά τις σχετικές αντιπαραθέσεις στην Βουλή.[72]

---

69 Σημαντική σχετική μελέτη για το ζήτημα του τύπου στην συγκεκριμένη συγκυρία είναι η διπλωματική εργασία του Ευάγγελου Σήτου *«Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα στον ημερήσιο Αθηναϊκό τύπο την εποχή του Εθνικού Διχασμού 1914-1917»*, Ιωάννινα, 2012

70 Εφημερίδα ΠΑΤΡΙΣ, Φύλλο 14/2/1914, ΕΘΝΟΣ, φύλλο αρ 133, 21/2/1914

71 Εφημερίδα ΣΚΡΙΠ, Φύλλο 23/2/1914. Πρωτοσέλιδο με τίτλο «ΕΣΒΕΣΘΗ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΨΥΧΗ» που αναφέρεται στον Αποκλεισμό των Αγίων Σαράντα και αναφέρει την σύλληψη του Μητροπολίτη Βελλάς και Κονίτσης. Στο ίδιο φύλλο, αναπαράγει το ανακοινωθέν της κυβέρνησης για τον αποκλεισμό με τίτλο «Η ΠΡΩΤΗ ΚΑΤΑΔΙΩΞΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ».

72 Εφημερίδα ΣΚΡΙΠ, εκτενή αποσπάσματα από τους λόγους στη Βουλή στο φύλλο 6695 της 25/2/1914.

Στην περίπτωση την σύναψης του Πρωτοκόλλου, το κλίμα αλλάζει ελαφρώς. Δεν υπάρχει η ίδια σημαντική διαφοροποίηση, αλλά η ανακοίνωση της στην αντιπολιτευόμενη «ΣΚΡΙΠ» συνοδεύεται με κριτική στους μέχρι τότε κυβερνητικούς χειρισμούς και πρόταξη της ιδέας της ένωσης.[73] Στην άλλη πλευρά του πολιτικού φάσματος, παρουσιάζεται απλά θριαμβευτικά «η νίκη της Ηπείρου» ή τονίζεται η σημασία των παραχωρήσεων στου Ηπειρώτες.[74] Δεν απουσιάζει στην παρουσίαση των σχετικών θεμάτων και η μικροπολιτική χροιά.

Οι τύπος δεν φαίνεται να ασχολείται αποκλειστικά, ούτε κυρίως με το το ζήτημα σε όλη την διάρκεια του βίου της Αυτονόμου Πολιτείας. Οι αναφορές γίνονται εντονότερες και εκτενέστερες σε κομβικές στιγμές, όπως αυτές για τις οποίες έχει αλιευθεί το υλικό του κεφαλαίου. Γρήγορα τα πρωτοσέλιδα καταλαμβάνονται από άλλα ζητήματα της τρέχουσας πολιτικής ή ειδήσεις σχετικές με εθνικές διεκδικήσεις σε άλλες περιοχές. Γενικά πάντως, δεν έχουμε ακραία διαφορετική αντιμετώπιση, καθώς το θέμα αντιμετωπίζεται ως εθνικό, ενώ οι διαφωνίες δεν απέχουν και πολύ από εσωτερικές πολιτικές αντιπαραθέσεις άλλων εποχών. Δυστυχώς, αυτό όπως γνωρίζουμε δεν κράτησε πολύ.

---

73 Εφημερίδα ΣΚΡΙΠ, Φύλλο 6764, 6/5/1914. Στο εξώφυλλο, πέρα από το σχετικό άρθρο υπάρχει και ελαφρώς κεκαλυμμένη… προεκλογική παρουσία του Ζωγράφου ως υποψηφίου για την επικείμενες αναπληρωματικές εκλογές.

74 Εφημερίδα ΠΑΤΡΙΣ, φύλλο 9317, 6/5/1914 . Στο φύλλο της επόμενης ημέρας η πολιτική τύχη του Ζωγράφου – φιλελευθέρου αλλά διεκδικούμενου από την αντίπαλη παράταξη- είναι το κύριο θέμα εξωφύλλου. Επίσης, θετική αναφορά για το πρωτόκολλο και ευχή για ειρηνικές σχέσεις στην εφημερίδα ΕΘΝΟΣ, φύλλο 5/5/1914

3. Οργάνωση της Αυτόνομης Ηπείρου

Από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας της Αυτόνομης Πολιτείας και την ανακήρυξη της έγινε προσπάθεια να υπάρξει στοιχειώδης οργάνωση, που αφορούσε τις βασικές διοικητικές λειτουργίες της περιοχής και φυσικά τη στρατιωτική της δύναμη. Τίποτε από τα δύο δεν θα μπορούσε να συγκριθεί, ακόμα και σε ιδανικές συνθήκες με την αντίστοιχη οργάνωση ενός κράτους με χρόνια ζωής. Η σύντομη χρονική διάρκειά της, είναι σημαντικός παράγοντας που την επηρεάζει, όπως και οι συνθήκες στις οποίες λειτούργησε.

3.1 Πολιτική ηγεσία και διοίκηση

Το πρώτο σώμα που συγκροτήθηκε, πέρα από την συνέλευση αντιπροσώπων που ενέκρινε την διακήρυξη, ήταν η Προσωρινή Κυβέρνηση. Έδρα της ήταν η πόλη του Αργυροκάστρου. Η επιλογή ήταν μάλλον φυσική. Ήταν η μεγαλύτερη πόλη της περιοχής και βρισκόταν υπό τον έλεγχο των ελληνικών δυνάμεων, αφού η Κορυτσά είχε ήδη παραδοθεί στις δυνάμεις της Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου, δηλαδή στην οργανωμένη από Ολλανδούς αξιωματικούς αλβανική χωροφυλακή. Αρχικά, μέλη αυτού του Σώματος μπορούν να θεωρηθούν όσοι υπογράφουν την διακήρυξη, δηλαδή ο Γεώργιος Χρηστάκη Ζωγράφος και οι τρεις Μητροπολίτες της περιοχής, ο Δρυινουπόλεως-Αργυροκάστρου Βασίλειος, ο Κορυτσάς Γερμανός και ο Βελλάς και Κονίτσης Σπυρίδων. Οι τρεις Μητροπολίτες ήταν οι φυσικοί ηγέτες των κατοίκων της περιοχής,[75] αφού η οργάνωση των περιοχών περιστρεφόταν γύρω από τις ορθόδοξες κοινότητες. Η οργάνωση αυτή των κοινοτήτων ενσωματώθηκε πλήρως στο κείμενο του Πρωτοκόλλου όπως θα δούμε παρακάτω. Η Προσωρινή Κυβέρνηση, συμπληρώθηκε με τους Δημήτριο Δούλη, ο οποίος ανέλαβε το Υπουργείο Στρατιωτικών, Ιωάννη Παρμενίδη (Οικονομικών) και Αλέξανδρο Καραπάνο (Εξωτερικών). Αυτό το πρόπλασμα κυβέρνησης δεν προορίζεται για παραγωγή υψηλής πολιτικής, αλλά δρα

75 Ο ρόλος αυτός των μητροπολιτών είναι έντονος και στον Μακεδονικό Αγώνα. Δεν μπορεί να θεωρηθεί δε τυχαία η ενθρόνιση νέων και δυναμικών κληρικών σε κρίσιμες περιοχές με κύρια παραδείγματα τον Φώτιο Καλπίδη στην Κορυτσά (40 χρονών το 1902) και τον Γερμανό Καραβαγγέλη στην Καστοριά (34 χρονών το 1900).

ουσιαστικά σαν το κεντρικό όργανο λήψης αποφάσεων, όσο αυτό είναι δυνατό. Οι υπόλοιπες αρχές είναι προσανατολισμένες στην στρατιωτική σύγκρουση στην οποία εμπλέκεται η Αυτόνομος Πολιτεία από την στιγμή της γέννησής της, καθώς οι κατά τόπους διοικητές είχαν πολιτικές και στρατιωτικές αρμοδιότητες.[76]

Η Προσωρινή κυβέρνηση δεν αναγνωρίστηκε de jure διεθνώς. Κατά την διαδικασία όμως που κατέληξε στην συμφωνία ανακωχής των εχθροπραξιών και στην συνέχεια την διάσκεψη της Κέρκυρας, ο Γεώργιος Χρηστάκη Ζωγράφος και ο Αλέξανδρος Καραπάνος συναντήθηκαν ως εκπρόσωποι της Προσωρινής Κυβέρνησης με αντιπροσωπεία της διεθνούς επιτροπής, σε σύνθεση που περιλάμβανε και εκπρόσωπο της Αλβανικής κυβέρνησης. Διπλωματική εκπροσώπηση άλλου κράτους δεν υπάρχει για την Β. Ήπειρο και η επικοινωνία και ενημέρωση της Ελληνικής Κυβέρνησης γίνεται μέσω του αναπληρωτή διοικητή της Προσωρινής διοίκησης Ηπείρου, Άγγελου Τυπάλδου Φορέστη,[77] ενώ υπάρχει εκπρόσωπος της προσωρινής κυβέρνησης στην Αθήνα – Γεώργιος Δήμας. Αρχικά έγινε κάποια προσπάθεια να διατηρηθούν οι υπηρεσίες που είχε εγκαταστήσει η ελληνική διοίκηση στην περιοχή.[78]

Η Αυτόνομος Πολιτεία απέκτησε πολύ σύντομα σημαία - την Ελληνική με ένθετο έναν δικέφαλο αετό και τα αρχικά Α Η (Αυτόνομη Ήπειρος). Η ίδια η Κυβέρνηση αποκτά, ή πιο σωστά προσεταιρίζεται άμεσα, ένα δημοσιογραφικό όργανο που μεταφέρει τις απόψεις της και ειδήσεις για τον αυτονομικό αγώνα. Αυτό δεν είναι άλλο από την εφημερίδα των Ιωαννίνων «Ήπειρος» η οποία στις 9/2/1914 ενημερώνει τους συνδρομητές της ότι θα εκδίδεται πλέον στο Αργυρόκαστρο. Στο επόμενο φύλλο (12/02/1914), αλλάζει τον υπέρτιτλό της και από «εν Ιωαννίνοις» και πλέον αναφέρεται

---

76 Κώστα Π. Λαζαρίδη, ο.π., σ.. 58, Ο Θ. Β. Μαντούβαλος στέλνει έγγραφο (αρ. 25 4/8/1914) με αποστολέα "Ο Στρατιωτικός και Πολιτικός Διοικητής Πρεμετής". Το ίδιο συναντάται και σε άλλα έγγραφα, αλλά δεν εντοπίζεται από την αρχή του αγώνα.

77 Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Ελ. Βενιζέλου, φακ. 7, τεκμ. 83, Τηλεγράφημα του Α. Φορέστη προς τον Ε. Βενιζέλο που ανακοινώνει τηλεγράφημα του Ζωγράφου με αιτήματα προς την Ελληνική κυβέρνηση, αρ. 713/83, Ιωάννινα,, 19 Φεβρουαρίου 1914. Είναι ένα μόνο δείγμα από την σχετική επικοινωνία και τις αναφορές.

78 Στο ίδιο.

«εν Αργυροκάστρω».[79] Η εφημερίδα προβάλλει τις θέσεις της Προσωρινής Κυβέρνησης, ακόμα και όταν αυτές συγκρούονται με την Ελληνική Κυβέρνηση, και δημοσιεύει σε ελληνικά και γαλλικά το «πολιτικό πρόγραμμα της Αυτονόμου Ηπείρου», ένα λόγο - κάλεσμα στα όπλα του Γ. Χ. Ζωγράφου.[80]

Στο πεδίο της δικαστικής εξουσίας, μια σχετική επικοινωνία του Ζωγράφου με το Υπουργείο Εξωτερικών[81] για την επάνδρωση του Πρωτοδικείου Αργυρόκαστρου, δείχνει ότι υπήρχε ενδιαφέρον για την οργάνωση των δικαστικών αρχών. Στην περιοχή της Κορυτσάς ο Γεώργιος Τσόντος-Βάρδας ίδρυσε μόνιμο στρατοδικείο.[82] Το εμπόδιο σε μια ευρύτερη αποτίμηση είναι κι εδώ η σύντομη χρονική διάρκεια στην οποία γίνεται αναφορά.

Η οικονομική διοίκηση της Αυτόνομης Πολιτείας ήταν εκ των πραγμάτων δύσκολη υπόθεση. Η περιοχή γνώριζε πόλεμο από το 1912 και δεν θα μπορούσε να στηριχθεί ιδιαίτερα στην δική της παραγωγική διαδικασία. Για την υπόθεση της απελευθέρωσης της Ηπείρου πριν και κατά τους Βαλκανικούς υπήρχε στήριξη από το Ηπειρωτικό Κομιτάτο[83] υπό την διεύθυνση του Φορέστη στο μεγαλύτερο μέρος της λειτουργίας του. Η επίσημη και ουσιαστική στήριξη από το Ελληνικό κράτος κατά την διάρκεια του

---

79 Εφημερίδα Ήπειρος, φύλλα 9/02/1914 σ. 1 και 12/2/1914 σ. 1.

80 Εφημερίδα Ήπειρος, φύλλο 21/2/1914.

81 Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελ. Βενιζέλου, φακ. 10, τεκμ. 57, Τηλεγράφημα του Γ. Χρ. Ζωγράφου προς το Υπουργείο Εξωτερικών σχετικά με τη σύσταση πρωτοδικείου στο Αργυρόκαστρο, αρ. 430, Αργυρόκαστρο, 1 Μαΐου 1914

82 Ε.Ι.Ε.Μ., Αρχείο - Συλλογή Εγγράφων, 008-Αρχείο Εμμ. Ν. Γεωργακάκη, φακ. 1, τεκμ. 055, *Ε*πιστολή του αρχηγού του αυτονομιακού στρατού Κορυτσάς-Κολώνιας Γ. Τσόντου Βάρδα προς όλους τους υφισταμένους του σχετικά με την απόφασή του για δημιουργία στρατοδικείου (...), αρ. 18, Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1914

83 Αλέξανδρος Λιβαδέας, *Το Ηπειρωτικόν Κομιτάτον. Ο πρόδρομος της απελευθερώσεως της Ηπείρου*, Αθήνα, 1984, σ. 30. Ιδρύθηκε σαν Ηπειρωτική Ένωση στις 25/3/1906 με επικεφαλής τον Σπύρο Σπυρομήλιο. Από το 1909 - Νοέμβριο- αναλαμβάνει την «Α΄ διεύθυνση» και ουσιαστικά την οργάνωση της δράσης της ο Άγγελος Τυπάλδος Φορέστης, που τοποθετήθηκε διευθυντής του Προξενείου Ιωαννίνων με ενέργειες του Σπυρομήλιου (στο ίδιο, σ. 120-121).

αυτονομικού αγώνα δεν ήταν εύκολη ή και εφικτή για διπλωματικούς λόγους, αν και ζητήθηκε.[84] Επιχειρήθηκε όμως η οικονομική ενίσχυση, με πληθώρα εράνων,[85] όσο και με αποστολή αντιπροσωπείας για συλλογή πόρων.[86]

3.2 Στρατός

Η Πολιτεία δεν θα μπορούσε να σταθεί χωρίς να υπερασπίσει με την ισχύ των όπλων τις περιοχές τις οποίες κατάφερε να ελέγξει εξ' αρχής, αλλά και να ανακαταλάβει ότι είχε παραδοθεί στις αλβανικές αρχές. Χωρίς αποκλειστικό έλεγχο στο έδαφος άλλωστε, δεν θα μπορούσε να διεκδικηθεί καθεστώς αυτονομίας. Ενώ η διοίκηση ήταν μάλλον στοιχειώδης, το στρατιωτικό σκέλος απαιτούσε άμεσα και απτά αποτελέσματα. Η προσωρινή κυβέρνηση κάλεσε τόσο τους κατοίκους της περιοχής να καταταγούν,[87] όσο και αξιωματικούς τους Ελληνικού στρατού να βοηθήσουν στο εγχείρημα. Το πρώτο είναι μάλλον φυσιολογικό, το δεύτερο όμως προσέκρουε σε σοβαρά ζητήματα. Ο Ελληνικός Στρατός είχε πάρει διαταγές να αποχωρήσει και κάθε ανυπακοή θα μπορούσε να επιφέρει σημαντικές κυρώσεις. Οι μαχητές της ένοπλης δύναμης που συγκροτήθηκε ήταν ετερόκλητοι. Κάτοικοι της περιοχής, σώματα ατάκτων από την

---

84 Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Ελ. Βενιζέλου, φακ. 7, τεκμ. 83, Τηλεγράφημα του Α. Φορέστη προς τον Ε. Βενιζέλο που ανακοινώνει τηλεγράφημα του Ζωγράφου με αιτήματα προς την Ελληνική κυβέρνηση, αρ. 713/83, Ιωάννινα, 19 Φεβρουαρίου 1914. Στην σελίδα 4 ζητείται ενίσχυση 1,5 εκατομμυρίων δραχμών.

85 Υ.Δ.Ι.Α., Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1914, φακ. Β/58, *Έρανοι Υπέρ Ηπειρωτών*. Τα έγγραφα 1-81 του φακέλου σχετικά, με ημερομηνίες πριν από την προκήρυξη της αυτονομίας -ένα αδιευκρίνιστο, μάλλον του Απριλίου 1914- και τελικό παραλήπτη των ποσών την Πανηπειρωτική επιτροπή, χωρίς αυτή να αναφέρεται συνήθως ρητά. Προφανώς μετά την προκήρυξη δεν θα μπορούσε να συνεχιστεί το ίδιο επίσημα, δηλαδή διά των προξενικών αρχών και του Υπουργείου Εξωτερικών.

86 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, σ. 150-156 , Ο συγγραφέας ήταν μέλος της αποστολής και αναφέρει λεπτομερώς το ταξίδι της, καθώς και ότι η Ελληνική κυβέρνηση «κατεδίωκε το κίνημα».

87 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, σ. 63-64, Ο Δούλης κήρυξε γενική επιστράτευση με την ανάληψη της θέσης του.

Κρήτη- κάποιοι με εμπειρία από τον Μακεδονικό αγώνα-, εθελοντές από την Ελλάδα[88] και αξιωματικοί του Ελληνικού Στρατού έπρεπε να λειτουργήσουν ενιαία. Όχι μόνο για να φέρουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα στο στρατιωτικό επίπεδο, αλλά και για να παρουσιάσουν μια εικόνα συντεταγμένης στρατιωτικής δύναμης, νομιμοποιώντας έτσι στα μάτια των ξένων παρατηρητών την νέα Πολιτεία[89]. Η ανάγκη φαίνεται πως επιτάθηκε μετά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου, με τον πρωθυπουργό να διατάσσει τον Ιούνιο του 1914 τη δημιουργία κράτους και στρατιωτικής δύναμης «κατά το πρότυπο των ευνομούμενων κρατών».[90]

Η αποδοχή από τον συνταγματάρχη Γεώργιο Δούλη της θέσης του Υπουργού Στρατιωτικών ανησύχησε τον Φορέστη, καθώς πίστευε ότι θα μπορούσε να αποτελέσει κίνητρο ώστε περισσότεροι αξιωματικοί να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στην Αυτόνομο Πολιτεία.[91] Για την αποφυγή της αποδοχής, ο υποστράτηγος Παπούλας μετέφερε στον Δούλη σχετική εντολή του Βασιλιά, αλλά αυτό δεν επηρέασε την εξέλιξη.[92] Αξιωματικοί τελικά προσχώρησαν, παρά την απειλή ποινών και τον χαρακτηρισμό όσων παράκουσαν τις διαταγές σαν «προδοτών», χαρακτηρισμό που ο Ζωγράφος προσπάθησε να ανακληθεί για να μην αποτελέσει εμπόδιο συμμετοχής.[93] Με τα στοιχεία που παρέχει παρεμπιπτόντως ο Σκενδέρης, φαίνεται πως παρά την παραβίαση αυτή κάθε στρατιωτικού κανονισμού δεν φαίνεται να υπήρξαν

88 Κωνσταντίνος Σκενδέρης σ. 35-36 Οργάνωση εθελοντικού σώματος από την Ένωση των Ελλήνων Φοιτητών, επίσης σελ. 66, σώμα σπουδαστών από την Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων.

89 Βουλή των Ελλήνων, Αρχείο Εφημερίδων και περιοδικών, Εφημερίδα Ήπειρος, φύλλο 12/3/1914, σ. 2 : Η εφημερίδα προβάλει την οργάνωση του στρατού σε στρατιωτικές μονάδες και υπηρεσίες, αποδίδοντας εύσημα γι' αυτό στον Δούλη. Αναφέρει επίσης ότι οι περισσότεροι ντόπιοι ήταν εκπαιδευμένοι ως ιερολοχίτες.

90 Ε.Ι.Ε.Μ., Συλλογή Εγγράφων, 008, Αρχείο Εμ. Ν. Γεωργακάκη, φακ.1, τεκμ. 053, Επίσημη επιστολή του αρχηγού του αυτονομιακού στρατού Κορυτσάς-Κολωνίας Γ. Τσόντου Βάρδα προς όλους τους υφισταμένους με τηλεγραφική διαταγή της Κυβέρνησης(...), χωρίς αριθμό, 10 Ιουλίου1914.

91 Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φακ. 07, τεκμ. 082, Τηλεγράφημα του Α. Φορέστη προς τον Ε. Βενιζέλο σχετικά με την ανάληψη των στρατιωτικών εργασιών της επαναστατικής κυβέρνησης στην Ήπειρο από τον αντισυνταγματάρχη Δούλη, αρ. 845, Ιωάννινα, 19 Φεβρουαρίου 1914.

92 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, ο.π., σελ. 61-63

μακροπρόθεσμα αρνητικές συνέπειες.[94] Αναφέρονται λοιπόν περιπτώσεις αξιωματικών που ενεπλάκησαν ενεργά αλλά η σταδιοδρομία τους συνεχίστηκε.[95] Το φαινόμενο δύσκολα προσφέρεται για γενική εξαγωγή συμπερασμάτων, καθώς η περίοδος που ακολούθησε δεν ήταν ιδιαίτερα ομαλή πολιτικά.

Το στράτευμα που συγκροτήθηκε αριθμούσε αρκετές χιλιάδες άνδρες. Οι δύο εκτιμήσεις που έχω στην διάθεσή μου αναφέρουν τους αριθμούς 10.000[96] και 8.000[97]. Η διαφορά δεν είναι ασήμαντη, αλλά δεν είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακή. Δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι μια τέτοια στρατιωτική οργάνωση είχε πάγιο και σταθερό αριθμό στρατιωτών και το γεγονός ότι οι δύο αναφορές έχουν διαφορετική προέλευση προφανώς επηρεάζει το αποτέλεσμα. Η πρώτη είναι συνολική εκτίμηση σε μελέτη εκ των υστέρων, ενώ η δεύτερη αυτή που χρησιμοποίησε ο ίδιος ο Ζωγράφος για να τονίσει την δύναμη και σημασία του στρατού. Το ζήτημα βέβαια που ανακύπτει από τα παραπάνω είναι τι είδους στράτευμα δημιουργήθηκε και έδρασε κατά τον αυτονομικό αγώνα.

---

93 Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Ελ. Βενιζέλου, φακ. 7, τεκμ.83, Τηλεγράφημα του Α. Φορέστη προς τον Ε. Βενιζέλο που ανακοινώνει τηλεγράφημα του Ζωγράφου με αιτήματα προς την Ελληνική κυβέρνηση, αρ. 713/83, Ιωάννινα, 19 Φεβρουαρίου 1914 σελ. 3.

94 Δεν μπορεί να εξαχθεί απόλυτη άποψη από το διαθέσιμο σε μένα υλικό, ίσως μπορεί να αποτελέσει ζήτημα ευρύτερης έρευνας.

95 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, ο.π., σ. 212-213 (Περ. Δρέλιας – Ταγματάρχης σε τιμητική αποστρατεία), σ. 236 (Παντελής Καρασεβδάς «... τότε έφεδρος λοχαγός, νυν συνταγματάρχης και Βουλευτής», σ. 118 (« Γ. Αστέρης, ανθυπασπιστής τότε, νυν αντισυνταγματάρχης εις τιμητικήν διαθεσιμότητα»).

96 Νίκος Υφαντής, «Τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Βόρειο Ήπειρο κατά την περίοδο πριν από την ανακήρυξη της «Αυτονόμου Πολιτείας της Ηπείρου» στο *ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ, Επιστημονική Επετηρίδα*, Τόμος Δ΄. Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, 2014, σ. 138, πινάκας 1, προέρχεται από την έκδοση της Δ.Ι.Σ. «Βορειοηπειρωτικός Αγώνας».

97 Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φακ. 312, τεκμ. 054, Επιστολή του Γ. Χρηστάκη – Ζωγράφου προς τον Ε. Βενιζέλο σχετικά με τους κινδύνους που αντιμετωπίζει η Αυτόνομος Ήπειρος, αρ. 73, Δέλβινο, 19 Αυγούστου 1914, σ.3, «...να μην εξαφανισθή στρατός οκτώ χιλιάδων ανδρών».

Ακολουθώντας το διαθέσιμο υλικό είναι εύκολο να δημιουργήσει κάποιος μια ιδανική εικόνα για την στρατιωτική δύναμη της Πολιτείας. Παρουσιάζεται μια ξεκάθαρη δομή-ιεραρχία, με τον Δούλη στην κορυφή και επικεφαλής αρχηγούς-διοικητές σε κάθε τομέα, οι οποίοι ελέγχουν συγκεκριμένα στρατιωτικά σώματα. Σε αυτές τις θέσεις υπηρετούν αποκλειστικά αξιωματικοί του Ελληνικών ενόπλων δυνάμεων – Σπυρομήλιος στην Χιμάρα, Κοσσυβάκης και Παπαγεωργίου στον τομέα Πρεμετής,[98] Γεώργιος Τσόντος στην Κορυτσά και άλλοι. Έχουμε έγγραφη επικοινωνία μεταξύ των σωμάτων με διαταγές και τιμωρία κάποιου που πέφτει σε πειθαρχικό παράπτωμα[99]. Επίσης διαταγές για τήρηση καταλόγων οπλιτών και όπλων,[100] αιτήματα-αναφορές για τροφοδοσία και επισκευή οπλισμού,[101] βαθμούς και προαγωγές[102] και γενικά πολλά στοιχεία που προσιδιάζουν σε μια οργανωμένη στρατιωτική δύναμη. Δεν είναι βέβαια αυτό παράξενο, καθώς η οργάνωση αντλείται από την εμπειρία των αξιωματικών.

Δεν λείπει όμως και η ύπαρξη σωμάτων με ημιάτακτο χαρακτήρα, που μπορεί να εντάσσονται στην ιεραρχία που περιγράφεται παραπάνω σε αδρές γραμμές, αλλά δεν είναι πάντα ή πλήρως πειθαρχημένα και σύμφωνα με τις στρατιωτικές αρχές και παραδόσεις. Στο τυπικό κομμάτι, συνήθως οι επικεφαλής τους χαρακτηρίζονται «οπλαρχηγοί», σε αντίθεση με τους προερχόμενους από τον ελληνικό στρατό αξιωματικούς και υπαξιωματικούς για τους οποίους αναφέρεται ο βαθμός τους. Στο ουσιαστικό, αυτό δηλαδή της συμπεριφοράς στον αγώνα φαίνεται πως κάποτε δημιουργούνται προβλήματα. Σε μια τέτοια περίπτωση ο αρχηγός Κορυτσάς, ταγματάρχης Τσόντος - Βάρδας φθάνει στο σημείο να χαρακτηρίσει τους μαχητές

98 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, ο.π., σ. 193

99 Κώστα Π. Λαζαρίδη, *Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα από το Βορειοηπειρωτικό Αγώνα του 1914*, Εταιρεία Βορειοηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1979, Αρχείο Γεωργουλάκη, σ. 38, αρ. 4, 28/02/1914

100 Ε.Ι.Ε.Μ., Αρχείο-Συλλογή Εγγράφων, 008, Αρχείο Εμμανουήλ Γεωργακάκη, φακ. 1, τεκμ 149 , Διαταγή Τσόντου-Βάρδα προς στρατιωτικά σώματα να τηρείται κατάσταση ονομάτων και αντίστοιχων παρεχόμενων πολεμοφοδίων, 22/4/1914

101 Κωστα Π. Λαζαρίδη, ο.π. σελ. 35, αρ. 1 (τρόφιμα) 25/02/1914, σελ. 41 αρ. 6, (φυσίγγια, επισκευή Μάουζερ) 28/02/1914

102 Στο ίδιο, σελ. 59, αρ. 26 9/8/1914

«αχρείους»[103] σε επιστολή του και να επισημαίνει ότι δεν μπορεί να λειτουργήσει η πειθαρχία όμως πρέπει. Ο Kristo Frasheri πάλι, αναφέρει εκτεταμένες βιαιοπραγίες από συμμορίες κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης.[104] Έχοντας πιθανώς τα παραπάνω κατά νου, ο Τσόντος - Βάρδας δίνει λεπτομερείς οδηγίες για τη συμπεριφορά των στρατιωτών κατά την είσοδο στην Κορυτσά.[105] Η αναφορά στα παραπάνω δεν υπονοεί σε καμία περίπτωση ότι παρόμοιες συμπεριφορές ήταν ο κανόνας. Οι εκτιμήσεις του Frasheri φαίνεται να γίνονται για να στηρίξει το αφήγημα της παραβίασης του Πρωτοκόλλου και δεν είναι αρκετά συγκεκριμένες. Απηχεί όμως σίγουρα έκτροπα που έγιναν κατά τη διάρκεια του αγώνα.

3.3 Τα όπλα

Αυτή η στρατιωτική δύναμη χρειαζόταν για την αποστολή της επαρκή και ικανό οπλισμό.[106] Στην περίπτωση που παρόμοια ανάλυση αναφερόταν σε οργανωμένο κράτος, θα μπορούσε να βασιστεί σε επίσημες παραγγελίες και συμβόλαια. Η ανάλυση δε των τεχνικών χαρακτηριστικών αυτού του οπλισμού θα ανήκε μάλλον σε εξειδικευμένες μελέτες για την στρατιωτική τεχνολογία. Στην περίπτωση της Αυτονόμου Πολιτείας οι συνθήκες είναι σαφώς διαφορετικές. Χρόνος για μια πολύπλοκη διαδικασία απόκτησης όπλων δεν υπήρχε, ούτε και είχε η Πολιτεία την διεθνή αναγνώριση για να προβεί σε κάτι τέτοιο. Η προέλευση του οπλισμού αποκτά ενδιαφέρον, γιατί μπορεί να σηματοδοτεί σχέσεις με άλλα κράτη. Από αυτά μπορεί να

---

103 Ε.Ι.Ε.Μ., Αρχείο, Συλλογή εγγράφων, 008, Αρχείο Εμμ. Ν. Γεωργακάκη, φακ. 1, τεκμ.156, Σημείωμα του Γ. Τσόντου-Βάρδα προς τον Εμμ. Γεωργακάκη σχετικά με την πειθαρχία των σωμάτων και νεότερα για το ζήτημα, αρ. 8156 (;), Φούσια, 9 Ιουνίου 1914.

104 Kristo Frasheri, ο.π., σελ. 194

105 Ε.Ι.Ε.Μ., Συλλογή Εγγράφων, 008, Αρχείο Εμμ. Ν. Γεωργακάκη, φακ. 1, τεκμ. 057, Επιστολή του αρχηγού των αυτονομιακών στρατευμάτων Κορυτσάς – Κολωνίας Γ. Τσόντου Βάρδα προς όλους τους υφισταμένους του (...), αρ. 32, Κορυτσά, 8 Ιουλίου 1914.

106 Στο κεφάλαιο γίνεται αναφορά σε ατομικό – φορητό οπλισμό (τυφέκια). Ο λόγος είναι ότι αυτά αποτελούν την πλειοψηφία των διαθέσιμων όπλων που χρησιμοποιήθηκαν.

προήλθαν τα όπλα των οποίων τα τεχνικά χαρακτηριστικά μπορούν να βοηθήσουν στην ανίχνευση τους. Η σύνδεση προέλευσης οπλισμού και διακρατικών σχέσεων δεν είναι κάτι πρωτότυπο ή σύγχρονο. Στους βαλκανικούς πολέμους, η Οθωμανική αυτοκρατορία είχε προλάβει να κάνει τέσσερις παραγγελίες σύγχρονων τυφεκίων από την Γερμανία,[107] το δε Μαυροβούνιο από την Ρωσία.[108]

Την περίοδο που εξετάζουμε, οι σημαντικές εξελίξεις στην τεχνολογία των όπλων είναι δύο: η χρήση άκαπνης πυρίτιδας και η χρήση όπλων που μπορούν με μία γέμιση να δεχθούν πολλά φυσίγγια αντί για έναν την φορά. Η διαφορά στην αποτελεσματικότητα των όπλων είναι προφανής και από μόνη την περιγραφή. Στον ελληνικό στρατό, όπλο παλιάς τεχνολογίας ήταν το Γκρά (Fusil Gras) ενώ είχαν ήδη παραληφθεί όπλα νέου τύπου με άκαπνη πυρίτιδα και ενσωματωμένο γεμιστήρα πέντε φυσιγγίων, τύπου Mannlicher–Schönauer, αλλά όχι τυφέκια της Mauser.[109]. Αν λοιπόν η ελληνική κυβέρνηση ήθελε να εφοδιάσει με όπλα τον στρατό της Αυτονόμου Πολιτείας σε μεγάλες ποσότητες, η φαινομενικά απλή επιλογή ήταν ένα από τα δύο, με το Gras που όδευε προς αντικατάσταση να είναι επικρατέστερο.

Στο αρχείο Γεωργουλάκη, Κρητικού οπλαρχηγού που πολέμησε στον Μακεδονικό αγώνα αλλά και στην αυτονομικό αγώνα της Β.Η., περιλαμβάνεται ένας ονομαστικός κατάλογος πολεμιστών στους οποίους αντιστοιχούν όπλα και αριθμός φυσιγγίων.[110] Ο κατάλογος περιλαμβάνει 94 ονόματα μαχητών οι οποίοι έχουν 31 τυφέκια Μάουζερ και 34 Γκρά.[111] Η ισοδυναμία περίπου των Γκρά και των Μάουζερ σε αριθμό, είναι ενδιαφέρουσα. Δεν είναι σίγουρο ότι είναι απολύτως αντιπροσωπευτική για το σύνολο

---

107 Robert W. D. *Ball, Mauser Military Rifles of the World*, Fifth Edition, Gun Digest Books, 2011, σ. 377, 380,382,383, 385, 387. Περίπου 280.000 τύπου 1890, 201.100 τύπου 1893, μεγάλο αριθμό (σχεδόν 240.000) τύπου 1903, και περίπου 20.000 τύπου 1905. Όλα χρησιμοποιούσαν αρχικά το ίδιο διαμέτρημα (7.65 x 53mm) και ενσωματωμένο γεμιστήρα 5 σφαιρών.

108 Philp Jowett, Stephen Walsh (illustrator) – *Armies of the Balkan Wars 1912-13. The Priming Charge for the Great* War, Osprey Publishing, 2011, σελ 24. Πρόκειται για συνολικά 40.000 τυφέκια Mosin-Nagant.

109 Robert W. D. Ball, ο.π., σ. 236-237

110 Κώστα Π. Λαζαρίδη, ο.π., σ.71-74

του Στρατού, αλλά είναι πάντως ενδεικτική για την ύπαρξη σημαντικής ποσότητας οπλισμού που δεν θα μπορούσε να προέλθει άμεσα από τα αποθέματα του ελληνικού στρατού, είτε από τις αποθήκες του στο Αργυρόκαστρο που είχαν περιέλθει στον έλεγχο των αυτονομιστών, είτε από μεταφορά τους από άλλα μέρη της Ελλάδας.

Η προμήθεια όπλων από το Ελληνικό κράτος θα ήταν σημείο που θα πρόδιδε ξεκάθαρα την συνεργασία, αντίθετη με την δέσμευση που είχε αναληφθεί απέναντι στις μεγάλες δυνάμεις. Είναι λοιπόν περίεργο ότι η αποστολή σημαντικού αριθμού όπλων και στην συνέχεια η διακοπή της, χρησιμοποιείται στην Αγγλική Βουλή των Λόρδων για να καταδειχθεί η συνέπεια πλέον της Ελληνικής κυβέρνησης στις δεσμεύσεις της.[112] Πάντως, τουλάχιστον επισήμως, ο ελληνικός Στρατός έκανε ότι μπορούσε για να μην παραδοθούν όπλα στους επαναστάτες, ζητώντας τα κανόνια που υπήρχαν στο κάστρο του Αργυροκάστρου, αλλά και διακινδυνεύοντας σύγκρουση για να ανακτήσει μικρό αριθμό πολυβόλων.[113] Συγκεντρώθηκαν επίσης τα όπλα που είχαν δοθεί για εκπαίδευση στα εθελοντικά σώματα που είχαν δημιουργηθεί. Ανεξάρτητα από τα παραπάνω, είναι λίγο δύσκολο να φανταστεί κανείς πως θα μπορούσαν να φθάσουν όπλα χωρίς την εμπλοκή ή έστω την ανοχή των ελληνικών στρατιωτικών και αστυνομικών αρχών.

Το ζήτημα είναι από που προερχόταν ο οπλισμός του Στρατού της Αυτονόμου Πολιτείας, ειδικά των νεώτερων, εξαιρετικά ικανών Mauser και πως έφθασαν τελικά στην περιοχή. Με δεδομένους τους περιορισμούς που έχουν αναφερθεί, για την απάντησή του μπορούν να γίνουν μόνο υποθέσεις με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία. Τρεις είναι οι πιθανές πηγές. Η μία είναι ο οπλισμός του Οθωμανικού στρατού. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η Οθωμανική αυτοκρατορία είχε παραλάβει σημαντική ποσότητα Mauser πριν τους βαλκανικούς πολέμους. Από αυτά, είναι δεδομένο πως σημαντικός

---

111 Δεν αναφέρονται όπλα για όλους τους καταγεγραμμένους στρατιώτες, είτε από έλλειψη ξεκάθαρης αναφοράς στο «δευτέρι», είτε από λάθος της μεταγραφής.

112 House of Lords Hansard, Southern Albania, Lord Lamington, Viscount Morley, https://hansard.parliament.uk/Lords/1914-07-28/debates/2224b929-2b14-42ab-97a9-c08607f64366/LordsChamber, ημ. Τελευταίας προσπέλασης 4/10/2020: Γίνεται αναφορά σε μεταφορά εξωπραγματικού αριθμού όπλων από την Κέρκυρα (30.000) και έπειτα για διακοπή της.

113 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, σ. 66-67

αριθμός παραδόθηκε στον Ελληνικό στρατό, κατά την παράδοση της Πρέβεζας,[114] των Ιωαννίνων[115] και κυρίως της Θεσσαλονίκης[116]. Οι ποσότητες θα μπορούσαν να καλύψουν απόλυτα τον αριθμό των στρατιωτών.[117] Αν όμως αυτό συνέβαινε, πέρα από την προϋπόθεση της ενεργής συμμετοχής της Ελληνικής πολιτείας, θα σήμαινε ότι η προσωρινή κυβέρνηση δεν θα είχε ανάγκη να αναζητήσει αλλού οπλισμό. Εδώ εντοπίζεται η δεύτερη πηγή η οποία είναι όπλα που υπήρχαν ήδη στην περιοχή. Ο ίδιος ο Ζωγράφος στο διάγγελμά του μετά την επιστράτευση ζητά από όσους δεν μπορούν να στρατευθούν να παραδώσουν τυφέκια Μάουζερ και φυσίγγια αν διαθέτουν,[118] αίτημα περίεργο αν δεν υπήρχε τέτοιο υλικό διαθέσιμο. Η ύπαρξη οπλισμού πιστοποιείται και από την αναφορά για κατάσχεση Gras και Mauser στο αρχείο Γεωργουλάκη.[119] Όταν

---

114 Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, (συλλογικό), *Ο Ελληνικός Στρατός Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913*, τ. Β, Αθηνα, 1991, σ.275-276, Σαπουντζάκης προς Πρωθυπουργό (Αρχείο ΔΙΣ, Φ. 1699α/Γ/106).

115 Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, (συλλογικό), *Ο Ελληνικός Στρατός Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913*, τ. Β, Αθήνα, 1991, σ. 342, Παράρτημα «ΒΔ»,, Πρωτόκολλο παράδοσης Ιωαννίνων, παρ. 3. (Αρχείο ΔΙΣ, Φ. 1699α/Γ/1527).

116 Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, (συλλογικό), *Ο Ελληνικός Στρατός Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913*, τ. Α, Αθήνα, 1988, σ. 264, Παράρτημα «Τ», Παράρτημα πρωτοκόλλου παράδοσης, άρθρο 3 : «...Τρείς χιλιάδες Οθωμανών στρατιωτών θα αφεθώσιν ένοπλοι όπως φέρωσιν εις πέρας τον αφοπλισμό των υπολοίπων….» (Αρχείο ΔΙΣ, Φ. 1603/Α/11)

117 ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας,1914, φακ. ΑΛΒΑΝΙΑ - Α/5ΙΔ, *Εκθρονισμός του Ηγεμόνος της Αλβανίας Βηδ, Κίνημα Μουσουλμάνων Β. Αλβανίας κ.λ.π.,* Νομάρχης Υψηλάντης προς Υπουργείο των Εξωτερικών (;), αριθμός πρωτ. 4414 Α/5, Κέρκυρα, παραλαβή 1 Δεκεμβρίου 1914.
Στον ίδιο φάκελο, Η Επιτελική Υπηρεσία του Στρατού προς το Υπουργείο των Εξωτερικών, αριθμός πρωτ. 742, Αθήνα, 4 Δεκεμβρίου, 194.
Στον ίδιο επίσης φάκελο, Κυβερνήτης Έλλης Γέροντας προς Υπουργείο Ναυτικών, αριθμός πρωτ. 48496 Α/5, Δυρράχιον, 25 Δεκεμβρίου 1914.
Στα τρία έγγραφα διατυπώνεται αίτημα, γίνεται επίσημα αποδεκτό και αναφέρεται η παράδοση σχετικού υλικού -προφανώς σε αφθονία- για τις δυνάμεις του Εσσάτ Πασά.

118 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, ο.π., σ. 64-65

119 Κώστα Π. Λαζαρίδη, ο.π, , σ. 74. Αναφέρει: «Κατασχέσαμεν εκ του χωρίου Κοβαστίτση όπλα Γκρά 8, Μάουζερ 1, φυσίγγια Γρά 125, Μάουζερ 20. Κατασχέσαμεν εκ του χωρίου Πεστάνη

παραδόθηκε η Κορυτσά στις αλβανικές αρχές, η εφημερίδα «ΕΜΠΡΟΣ» ανακοίνωνε ότι οι κάτοικοι θα αντισταθούν με όπλα που είχαν κρατήσει από τον (οθωμανικό) στρατό του Τζαβήτ πασά και είχαν κρύψει από τις ελληνικές αρχές.[120] Τέλος υπήρχε και οπλισμός που έφθασε στην περιοχή από ιδιώτες. Ο αποκλεισμός των Αγίων Σαράντα, έγινε μετά από διαμαρτυρία των Αυστριακών για μεταφορά όπλων,[121] ενώ δωρεά πολεμικού υλικού αναφέρει και ο Σκενδέρης στην περιοδεία του. Τέλος προσωπικά όπλα, διαφόρων τύπων κατέφθασαν με τους εθελοντές από την Ελλάδα.[122]

Εκτός από τον ατομικό οπλισμό, χρησιμοποιήθηκε μικρός αριθμός ομαδικός όπλων – πυροβόλων και πολυβόλων. Τελικά η προέλευση του οπλισμού ήταν μάλλον τόσο ετερόκλητη όσο και το υπόβαθρο των μαχητών του στρατού.

όπλα Γκρά 2».

120 Εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ, φύλλο 15/2/1914, σελ. 3

121 Κωνσταντίνος Σκενδέρης, ο.π., σελ. 252

122 Κώστα Π. Λαζαρίδη, ο.π., 1979, σ. 62, Αριθ. 30, Φύλλο πορείας, από Αστυνομική Δ/νση Κορυτσάς που επιτρέπει στον Γεωργουλάκη να μεταφέρει ιδιωτικό όπλο «μάνλιχερ». Επίσης Ε.Ι.Ε.Μ., Αρχείο, Συλλογή εγγράφων, 008, Αρχείο Εμμ. Ν. Γεωργακάκη, Φάκελος 1, τεκμ. 173, Σημείωμα Τσόντου σε Γεωργακάκη για να μεταφέρει ιδιωτικό όπλο στην Κρήτη, 20.10.1914

4. Πρωτόκολλο της Κέρκυρας και Καθεστώτα αυτονομίας

Στον ελληνικό κόσμο μέχρι το 1914 και το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας είχαν εμφανιστεί και άλλα καθεστώτα αυτονομίας ανά περιοχές. Η παρουσία τους από μόνη της φυσικά δεν αποτελεί λόγο αναφοράς, πόσο μάλλον μελέτης για την παρούσα εργασία. Την ευρύτερη περίοδο του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα είχαν εμφανιστεί τρία διαφορετικά καθεστώτα που πλησιάζουν την αυτονομία, το ένα δε από αυτά νομίζω πως αξίζει ιδιαίτερη αναφορά και σύγκριση. Πριν όμως από αυτήν θα χρειαστεί να γίνει λεπτομερέστερη αναφορά στο βραχύβιο καθεστώς που αποτελεί το κυρίως θέμα της εργασίας, εφ' όσον αυτό είναι αναγκαίο για να υπάρξει σύγκριση. Θα ξεκινήσουμε από το ίδιο το κείμενο του Πρωτοκόλλου καθώς οι συνθήκες κύρωσης και η διαδικασία σύνταξής του έχουν ήδη αναφερθεί.

4.1 Το Πρωτόκολλο - διατάξεις και σημασία

Σαν κείμενο[123] το πρωτόκολλο αποτελείται από δεκατέσσερα άρθρα - διατάξεις. Αυτά μπορούν να χωριστούν σε πέντε ενότητες από πλευράς περιεχομένου.

Η πρώτη ενότητα (διατάξεις 1-4) αφορά στενά διοικητικές ρυθμίσεις για τους δύο «μεσημβρινούς» νομούς (Αργυροκάστρου και Κορυτσάς). Επιβεβαιώνεται ο έλεγχος της Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου, η οποία θα φροντίσει την εκτέλεση των συμφωνηθέντων και θα οργανώσει μια σειρά από υπηρεσίες. Επιβεβαιώνεται και η κυριαρχία της Αλβανικής κυβέρνησης, εισάγεται όμως και το κριτήριο διαφοροποίησης του πληθυσμού που είναι το θρήσκευμα. Με αυτό τον τρόπο η αναλογικότητα σε όλες τις αρχές που ακολουθούν θα εξαρτάται από αυτό. Ιδρύονται τοπικά συμβούλια διοίκησης με εκλεγμένα και «δικαιωματικά» μέλη -τα εκλεγμένα τριπλάσια- και καθορίζονται διοικητικές υποδιαιρέσεις. Τέλος ορίζεται ο χώρος στον οποίο θα ισχύει το ιδιαίτερο καθεστώς με έναν τρόπο που αν μη τι άλλο είναι ευρηματικός - όλες οι

123 Πλήρες κείμενο του πρωτοκόλλου στα: Α. Ι. Κοραντή, ο.π. σ. 349-353, ΑΠ. Π. Παπαθεοδώρου ο.π., σ. 127-134 και αλλού.

περιοχές που είχαν καταληφθεί από την Ελλάδα. Με αυτή τη μέθοδο, η απώτατη προέλαση του Ελληνικού στρατού γίνεται το όριο της νέας αυτόνομης περιοχής και η άρνηση της Ελλάδας να συμμετέχει σε άκαιρη ανακωχή αποκτά αποτύπωμα και στην νέα κατάσταση. Μάλιστα, η έκταση αυτή υπερβαίνει τις περιοχές στις οποίες ασκούσε άμεσο έλεγχο εκείνη την χρονική στιγμή η κυβέρνηση της Αυτονόμου Ηπείρου.

Στην συνέχεια υπάρχουν δύο άρθρα με εξαιρετική σημασία. Πρόκειται για την δημιουργία της χωροφυλακής (διάταξη 5) και ρύθμιση για την «Ένοπλο δύναμη» (δ. 6). Το πρώτο αφορά την ίδρυση σώματος τήρησης της τάξης με στελέχη και μέλη από την περιοχή, χρήση σωμάτων που έχουν αναλογία μελών ανάλογη με αυτή του πληθυσμού και προσφυγή σε στρατολογία εκτός της περιοχής μόνο όταν θα είναι απαραίτητο. Την στρατολογία θα την αναλάμβαναν οι Ολλανδοί αξιωματικοί που βρισκόταν ήδη στην Αλβανία, ενώ η δύναμη που θα σχηματίζονταν θα λάμβανε μέρος σε επιχειρήσεις εκτός των ορίων της αυτόνομης περιοχής μόνο όταν η ΔΕΕ θα το έκρινε απολύτως απαραίτητο. Με αυτό τον τρόπο δημιουργούνταν ένοπλα σώματα επισήμως από κατοίκους της περιοχής, ενώ η κατάληξη του άρθρου για την ενότητα της Αλβανικής χωροφυλακής περνά μάλλον σε δεύτερη μοίρα[124]. Η επόμενη διάταξη έχει χαρακτήρα κατηγορηματικής απαγόρευσης. Σε περίπτωση «πολέμου ή επαναστάσεως» δεν θα μπορούσαν να μπουν στην περιοχή μονάδες που δεν θα αποτελούνταν από αυτόχθονες. Με αυτές τις διατάξεις οι αυτονομιστές αποκτούν de jure ένοπλη δύναμη και αποκλείεται η ένοπλη παρέμβαση του Αλβανικού κράτους ακόμα και σε ακραίες καταστάσεις. Η σημασία που απέδιδαν οι δύο αντιπρόσωποι της Αυτονόμου Πολιτείας σε αυτές τις διατάξεις φαίνεται από γραπτή διακήρυξη που συνοδεύει το πρωτόκολλο και τονίζει ότι η χωροφυλακή δεν θα δρα εκτός των Νομών.

Οι επόμενες τρεις διατάξεις αφορούν τις Ορθόδοξες κοινότητες και τα προνόμιά τους, την εκπαίδευση και τη γλώσσα της διοίκησης. Σε εκπαίδευση και γλώσσα τονίζεται η ελευθερία ενώ για τη διοίκηση ορίζεται η ισοτιμία της αλβανικής και της ελληνικής σε κάθε αρχή. Το ενδιαφέρον σε αυτό το πλέγμα, πέρα από την αναγνώριση των Ορθοδόξων κοινοτήτων έγκειται στο ότι στα σχολεία των εν λόγω κοινοτήτων η εκπαίδευση θα γίνεται στην ελληνική γλώσσα, αποκλειστικά μάλιστα σε θρησκευτικά

124 Πρακτικά πρόκειται για επιβεβαίωση του status quo της συνθήκης του Λονδίνου η οποία αναφέρεται ρητά.

θέματα και η αλβανική θα διδάσκονταν παράλληλα στις τρεις πρώτες τάξεις. Η διάταξη για την ελευθερία χρήσης της γλώσσας (δ. 9) μάλιστα συνδέεται στο κείμενο με Διακοίνωση των Δυνάμεων προς στην Ελλάδα (11/4/2014), η οποία δίνει μεγαλύτερη διάσταση από μια συμφωνία ΔΕΕ-Προσωρινής Κυβέρνησης.

Οι διατάξεις 10-13 θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν μεταβατικές. Η ΔΕΕ θα αναλάμβανε την κατοχή της περιοχής, θα σχηματιζόταν μεικτές επιτροπές και η ασφάλεια θα εξασφαλιζόταν από ντόπιους υπό την διοίκηση των Ολλανδών αξιωματικών - πρακτικά ένα πρόπλασμα της χωροφυλακής που είχε οριστεί στην διάταξη 5. Από τις περιοχές θα αποχωρούσαν όλοι οι ξένοι ένοπλοι και θα δινόταν αμνηστία σε όλους του Ηπειρώτες την οποία δεν θα απολάμβαναν για εγκλήματα «κοινού δικαίου» οι εκτός Ηπείρου. Οι δυνάμεις που είχαν συμφωνήσει την δημιουργία του Αλβανικού κράτους στην διάσκεψη, επαναλάμβαναν την εγγύηση της συγκρότησής του, ενώ η Αλβανική κυβέρνηση θα προνοούσε για βοήθεια των πληθυσμών που τα προηγούμενα χρόνια είχαν ταλαιπωρηθεί.

Η πέμπτη και τελευταία ενότητα (διατάξεις 14-16) έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Πρόκειται για την δημιουργία μιας ιδιαίτερης ζώνης μέσα στον νομό Αργυροκάστρου, αυτής της περιοχής της Χιμάρας. Με την επίκληση των ιστορικών προνομίων και του ιδιαίτερου χαρακτήρα του πληθυσμού της περιοχής, ορίζεται ακριβώς γεωγραφικά - 18 χωριά, με ξεχωριστή αναφορά στο ποια είναι χριστιανικά (δ. 15) και μουσουλμανικά (δ. 16). Τονίζεται όμως και η ξεχωριστή εξέγερσή τους κατά τους Βαλκανικούς και απελευθέρωσή τους από δικές τους δυνάμεις, ενώ η περιοχή ονομάζεται στο αίτημα «καπετανάτο». Ζητείται η φορολογία με προσαρμογή της Οθωμανικής του 1910 στα νεότερα πληθυσμιακά δεδομένα, η χρήση τοπικής σημαίας και η εξαίρεση της χωροφυλακής της περιοχής από χρήση σε άλλες περιοχές ακόμα και εντός της «επαρχίας Αργυροκάστρου» καθώς και η ίδρυση δικαστηρίου με δικαστές που θα επιλέγονται - «εκλέγωνται»- από τους Χριστιανούς Ορθοδόξους της περιοχής. Αυτές οι διατάξεις αντιμετωπίζονται εντελώς ξεχωριστά από το υπόλοιπο κείμενο, με έκκληση να γίνουν αποδεκτές και τονίζεται ότι αποτελούν αιτήματα που έχουν υποβληθεί γραπτώς!

Το Πρωτόκολλο περιγράφει σαφώς μια αυτόνομη περιοχή εντός του κυρίαρχου Αλβανικού κράτους. Η χωροφυλακή τελεί τυπικά υπό το καθεστώς της Συνθήκης του Λονδίνου, ενώ το κράτος επανέρχεται κανονικά στα σύνορα που είχαν οριστεί με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας. Η συμμετοχή στην διοίκηση του ντόπιου πληθυσμού εξασφαλίζεται με την αναλογία των εκλεγμένων στην αυτοδιοίκηση. Δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η σημασία του διορισμού των αξιωματούχων που θα αντιπροσωπεύουν τον πληθυσμό από την Αλβανική κυβέρνηση . Η ισχυρή αυτοδιοίκηση και η λειτουργία της ντόπιας χωροφυλακής είναι λοιπόν η ουσία του νέου καθεστώτος αυτονομίας. Η Προσωρινή Κυβέρνηση του Αργυροκάστρου και οι αντιπρόσωποι αναγνωρίζονται de facto, αν και θα αντικατασταθούν πλήρως από το νέο καθεστώς διευρυμένης αυτοδιοίκησης. Αναγνώριση μπορεί να χαρακτηριστεί και ο ρόλος που αναλαμβάνουν κατά την μεταβατική περίοδο, οι διατάξεις της οποίας είναι ολοκληρωμένες και προορισμένες να οδηγήσουν ομαλά στην νέα κατάσταση, ενώ το ιδιαίτερο καθεστώς της Χιμάρας διατηρείται. Βέβαια, όπως ήδη έχει αναφερθεί, το κείμενο δεν βρήκε την υλοποίηση που σίγουρα ήθελαν οι Δυνάμεις και η ΔΕΕ.

4.2 Επτάνησα και Ανατολική Ρωμυλία

Τρεις περιοχές στην περιφέρεια του Ελληνικού κόσμου με παρουσία Ελληνικού πληθυσμού και σημαντικό γεωγραφικό μέγεθος είχαν γνωρίσει μέχρι τότε καθεστώτα που πλησίαζαν την αυτονομία ή είχαν κάποια ιδιαίτερη μορφή αυτοδιοίκησης. Πρόκειται για τα Επτάνησα, από το 1815 μέχρι την ενσωμάτωση στο Ελληνικό κράτος το 1864, την Ανατολική Ρωμυλία κατά την βραχεία πορεία της και την Κρήτη. Η τελευταία αποτελεί την μόνη περιοχή που το καθεστώς της και το πως δημιουργήθηκε μπορεί να συγκριθεί με την κατάσταση που δημιούργησε το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας και τις συνθήκες που οδήγησαν σε αυτό. Το νησί, μετά από αλλεπάλληλες επαναστάσεις και δύο διαφορετικές απόπειρες αλλαγής καθεστώτος, κατόρθωσε να γνωρίσει ουσιαστική αυτονομία από το 1896 μέχρι το 1913. Την ίδια χρονιά που ξεκινούσαν τα προβλήματα για τους Ηπειρώτες, η Κρήτη ενωνόταν με την Ελλάδα.

Οι δύο πρώτες περιπτώσεις δεν προσφέρονται ιδιαίτερα για σύγκριση και συνεπώς εξαγωγή συμπερασμάτων. Το καθεστώς των Ιονίων νήσων ήταν αποτέλεσμα της πορείας που ακολούθησε η διάλυση της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας, με

την συνθήκη του Campo Formio (1797) και στην συνέχεια της τακτοποίησης των Ευρωπαϊκών υποθέσεων μετά το τέλος των Ναπολεοντείων. Έχει επίσης σημαντική απόσταση από τα γεγονότα και ελάχιστη επαφή με την εξέλιξη της κατάστασης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς δεν αποτέλεσε ποτέ τμήμα της τελευταίας. Δεν αποτελεί επιπλέον προϊόν κάποιας εξέγερσης, αλλά μάλλον διαρρύθμιση των σχέσεων των Δυνάμεων, με την Αυστρία και την Βρετανία να είναι οι κυρίως ενδιαφερόμενοι.[125] Το μόνο σχετικό με την περιοχή είναι η γεωγραφική της θέση και το μέλλον της νήσου Σάσσων, αλλά αυτό έχει ελάχιστη σχέση με την Ιόνιο Πολιτεία. Το πολιτικό της καθεστώς ήταν επίσης ιδιαίτερα πολύπλοκο, καθώς η σχέση προστασίας με την Βρετανία τοποθετούσε την πολιτεία κατά τον Robert Holland σε περίεργη θέση μεταξύ ανεξάρτητου κράτους και αποικίας.[126] Σίγουρα κοινή μπορεί να θεωρηθεί η επιθυμία για κάτι που υπερβαίνει την κατάσταση αυτή - την Ένωση με την Ελλάδα, κάτι που φάνηκε έντονα όταν δόθηκε η ευκαιρία για σχετικά ελεύθερες εκλογές.[127]

Η περίπτωση της Ανατολικής Ρωμυλίας παρουσιάζει επίσης προβλήματα στην σύγκριση. Πρόκειται για ένα αυτόνομο καθεστώς, που προέκυψε από την συνθήκη του Βερολίνου (1878), προϊόν διεργασιών που εγγράφονται σαφώς στο ζήτημα της επιρροής ξένων δυνάμεων στα εδάφη του "ασθενή της Ευρώπης". Είναι επίσης ένας συμβιβασμός των επιδιώξεων των Δυνάμεων με την διατήρηση του ελέγχου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην περιοχή. Ο πληθυσμός όμως δεν είναι στην συντριπτική του πλειοψηφία ελληνικός και η δημιουργία της δεν προέκυψε από κάποια

---

125 Η Αυστρία ήθελε να έχει λόγο στην περιοχή επειδή θεωρούσε ότι ήταν φυσικός διάδοχος της Βενετίας, καθώς κατείχε μέχρι το Risorgimento μεγάλο μέρος της Ιταλικής χερσονήσου. Η Βρετανία, ήθελε να εξυπηρετεί το εμπόριό της και να ελέγχει τις σχετικές θαλάσσιες οδούς.

126 Robert Holland, "Anglo-hellenic relations and Enosis Questions in comparative perspective" στο Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, Ελένη - Μπελιά, Ελένη (επιμ.), *Επιστημονικό Συνέδριο. Η ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα, 1864-2004*. Πρακτικά, τ. 1, Αθήνα 2005, σ. 342-343

127 Γιώργος Γ. Αλισανδράτος, Επτανησιακός Ριζοσπαστισμός: Το Σχίσμα, στο Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, Ελένη – Μπελιά, Ελένη (επιμ.), *Επιστημονικό Συνέδριο. Η ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα, 1864-2004. Πρακτικά,* τ. 2, Αθήνα 2005, σ. 77

εξέγερση. Έχει γενικότερο ενδιαφέρον ίσως η σύγκριση με την Κρήτη στην οποία έχουμε παρόμοιες εξελίξεις την ίδια περίοδο και ενδιαφέρον από τις Δυνάμεις.[128]

4.3 Κρήτη

Οι εξελίξεις στην Κρήτη που οδηγούν στην αυτονομία και την ένωση με την Ελλάδα διήρκεσαν λίγο παραπάνω από μισό αιώνα. Σε αυτό το διάστημα, η Κρήτη γνώρισε σχεδόν συνεχή αναταραχή, συμμετοχή στις μεταρρυθμίσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δύο απόπειρες για διαφορετικό πολιτικό καθεστώς αυτοδιοίκησης/αυτονομίας (Οργανικός Νόμος, Σύμβαση της Χαλέπας) και τελικά την αυτονομία το 1896 και την επέκτασή της μετά το Κίνημα του Θέρισσου το 1905. Σημείο σύγκρισης μπορεί να αποτελέσει αποκλειστικά το τελευταίο διάστημα, καθώς τα δύο προηγούμενα καθεστώτα μπορούν να θεωρηθούν προσαρμογή της Οθωμανικής διοίκησης στα δεδομένα του νησιού[129] και είναι βραχύβια. Τρία είναι τα σημεία στα οποία μπορεί να συγκριθεί το καθεστώς που προέκυψε από τον αυτονομιακό αγώνα της Β. Ηπείρου με αυτό της Κρητικής Πολιτείας. Αυτά είναι ο ρόλος των Δυνάμεων στις δύο περιπτώσεις, η διοίκηση της κάθε περιοχής σε σχέση με το κυρίαρχο κράτος στο οποίο υπάγεται και τέλος ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων της περιοχής.

Πρέπει να τονιστεί ότι οι δύο εξελίξεις προήλθαν κυρίως από την ένοπλη πίεση του ντόπιου στοιχείου. Στην Κρήτη αυτό ήταν η επισφράγιση επαναστάσεων πενήντα

---

128 Αυτό επιχειρείται με εξαιρετικά αποτελέσματα από την Zorka Parvanova , «Κρήτη και Ανατολική Ρωμυλία: Το πρότυπο της αυτονομίας στις ευρωπαϊκή Τουρκία (τέλη 19ου-αρχές 20ου αιώνα)» στο Σωκράτης Πετμεζάς & Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη (επιμ.), *Κυριαρχία και Συνειδήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο*, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο, 2014

129 Η παρατήρηση της Ηλέκτρας Κωστοπούλου - «Τα πολλαπλά πρόσωπα της Αυτονομίας: Οθωμανική μεταρρύθμιση και η Κρήτη του 19ου αιώνα» στο Σωκράτης Πετμεζάς & Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη (επιμ.), *Κυριαρχία και Συνειδήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο*, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο, 2014. σ. 45) ότι ο Οργανικός νόμος δεν είναι παρά μικρή εξέλιξη του Επαρχιακού Νόμου του 1864 είναι σημαντική.

Στο ίδιο (σ. 48) περιγράφεται ο Οργανικός Νόμος και η σύμβαση της Χαλέπας ως κείμενα που ακολουθούν το «πνεύμα» των μεταρρυθμίσεων του Tanzimat.

χρόνων, ενώ στην Β. Ήπειρο η σύντομη αλλά έντονη εξέγερση ενάντια στο νέο και ασθενές Αλβανικό κράτος.

Στην περίπτωση της Αλβανίας και της Β. Ηπείρου η επέμβαση των Δυνάμεων εκφράστηκε οργανωμένα, αλλά με διαφορετικό τρόπο. Και στις δύο περιπτώσεις, η εξέλιξη του καθεστώτος τελούσε υπό την εγγύηση και προστασία τους. Για την Αλβανία, υπεύθυνη ήταν η Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου με αντιπροσώπους των Δυνάμεων[130], ενώ στην Κρήτη υπεύθυνοι ήταν οι ναύαρχοι των στόλων τους, με διευρυμένο ρόλο μέχρι το 1905. Η ΔΕΕ όπως είδαμε στο Πρωτόκολλο ελέγχει σημαντικά τις εξελίξεις, αφού αναλαμβάνει την οργάνωση συγκεκριμένων τομέων και απαιτείται η έγκρισή της για αλλαγή διοικητικών ορίων. Από την άλλη οι Δυνάμεις στην Κρήτη διορίζουν-καλούν τον Ύπατο αρμοστή του νησιού - με πρώτο τον πρίγκηπα Γεώργιο- και επικυρώνουν το Σύνταγμα.[131] Ένα Σύνταγμα που δημιουργήθηκε όμως από αντιπροσώπους του πληθυσμού και δημιουργούσε ξεχωριστή κυβέρνηση και γενικά πολιτειακά σώματα. Η Κρήτη έχει εσωτερική αυτονομία στον διοικητικό τομέα αλλά και στον οικονομικό και δικά της εμβλήματα και υπηρεσίες.[132] Δεν έχει αυτόνομη εξωτερική πολιτική, αφού κάτι τέτοιο θα την έκανε ανεξάρτητη και όχι αυτόνομο κράτος υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου. Έτσι, η αίτηση για Ένωση με την Ελλάδα το 1900, απευθύνεται στην πρεσβευτική διάσκεψη των Δυνάμεων, η οποία και την απορρίπτει.[133] Η παρέμβαση πάντως των δυνάμεων έχει χαρακτηριστικά που φθάνουν στον ορισμό άτυπων ζωνών επιρροής στο νησί, κάτι που δεν συναντάται κατά την πρώτη φάση της δημιουργίας της Αλβανίας, αλλά εμφανίζεται σαν στρατιωτική κατοχή αρκετά μετά τα γεγονότα.

Η αυτονομία της Κρήτης σε αυτή τη φάση είναι λοιπόν πολύ ευρύτερη από το διευρυμένο καθεστώς αυτοδιοίκησης που προβλέπει το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας. Το

130 Δηλαδή το καθεστώς που είχε αποφασιστεί στην Συνθήκη του Λονδίνου, με την οποία ιδρύθηκε το νέο κράτος.

131 Κωνσταντίνος Σβωλόπουλος, «Η Κρητική Πολιτεία από το 1899», στο Ι*στορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977, σ. 199

132 Στο ίδιο

133 Στο ίδιο, σ. 200

μέγεθος του νησιού, η ιστορία της αυτοδιοίκησής του από την μία και η δέσμευση των Δυνάμεων για στήριξη του νέου κράτους της Αλβανίας από την άλλη, εξηγεί ίσως την διαφορετική αντιμετώπιση. Από την μία έχουμε ένα αυτόνομο κράτος με επικυριαρχία του Σουλτάνου και προστασία των Μ. Δυνάμεων και από την άλλη διοικητικές υποδιαιρέσεις ενός κράτους με ξεχωριστό καθεστώς σε συγκεκριμένους τομείς. Ξεχωριστή, ανεξάρτητη και κεντρική διοίκηση και κυβέρνηση η Βόρεια Ήπειρος είχε μόνο τους τέσσερις μήνες της εξέγερσης (Φεβρουάριος - Μάιος) - αν και πρακτικά το καθεστώς δεν άλλαξε τόσο ριζικά και απότομα στην συνέχεια.

Οργανωτικός παράγοντας και στις δύο περιπτώσεις είναι η διάκριση του πληθυσμού με βάση τη θρησκεία των κατοίκων. Μουσουλμάνοι και χριστιανοί ορίζονται να επανδρώνουν κατ' αναλογία τις υπηρεσίες και την χωροφυλακή στην Β. Ήπειρο, ενώ μεικτή ορίστηκε και η διακυβέρνηση στην Κρήτη. Στην δεύτερη περίπτωση όμως, το καθεστώς είχε αντίστοιχα μεικτά κεντρικά κυβερνητικά όργανα. Παραλληλισμοί μπορούν να γίνουν και στο ζήτημα της επίσημης γλώσσας του κράτους. Το Πρωτόκολλο παραχωρούσε απόλυτη ελευθερία γλώσσας και χρήση και των δύο επίσημων γλωσσών στην διοίκηση. Στην περίπτωση της Κρήτης, επίσημη γλώσσα ήταν η Ελληνική, αλλά οι μουσουλμάνοι απαίτησαν το δικαίωμα να καταθέτουν έγγραφα στα τουρκικά αλλά και να εκδίδονται κάποια επίσημα έγγραφα στις δύο γλώσσες. Αν δεν συνέβαινε αυτό, τότε θα υπήρχε τόσο ζήτημα συμμετοχής στην διοίκηση της πολιτείας, όσο και νομικά προβλήματα, ειδικά για τα θρησκευτικά τους ιδρύματα που τηρούσαν τα έγγραφά τους παραδοσιακά στην τουρκική γλώσσα.[134]

Η σημασία των ενόπλων δυνάμεων και του ελέγχου τους έχει τονιστεί αρκετά κατά την αναφορά στο ίδιο το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας. Στην περίπτωση της Κρήτης αυτή τονίζεται από τις προτάσεις των Δυνάμεων μετά την εξέγερση στο Θέρισσο. Οι επαναστάτες μπορεί ούτε τότε να κατάφεραν την Ένωση που επιθυμούσαν, όμως κέρδισαν την δημιουργία πολιτοφυλακής από ντόπιους με διοίκηση Ελλήνων αξιωματικών και αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων.[135] Με αυτό τον τρόπο

134 Elektra Kostopoulou "The Island that Wasn't: Autonomous Crete (1898–1912) and Experiments of Federalization"το *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18:6, Routledge, 2016, σ. 561

135 Κωνσταντίνος Σβωλόπουλος, ο.π., σ. 213

επιβεβαιώνεται η σημασία της ύπαρξης ένοπλης δύναμης στελεχωμένης και διοικούμενης για το συμφέρον και τους σκοπούς των κατοίκων μιας αυτόνομης περιοχής.

Κάποιες ξεκάθαρες τάσεις αναδύονται από τις συγκρίσεις, που αναγκαστικά αναφέρονται σε αναλογίες.[136] Οι Μεγάλες Δυνάμεις και στις δύο περιπτώσεις προσπαθούν να καθοδηγήσουν τις εξελίξεις σύμφωνα με τα συμφέροντά τους. Αν και αυτά είναι ελαφρώς διαφορετικά σε κάθε συγκυρία, εντάσσονται στο πλαίσιο της αναζήτησης λύσεων για την προϊούσα διάλυση ή την αντικατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από νέα κράτη. Η κεντρική αυτή ιδέα, καθώς και οι διαφορετικές περιστάσεις οδηγούν σε διαφορετικές λύσεις που μπορούν να χαρακτηριστούν αυτονομία. Για τους κατοίκους της Κρήτης και της Β. Ηπείρου, αυτή δεν μπορούσε να νοηθεί παρά σαν μια στάση στην πορεία προς την εθνική τους ολοκλήρωση. Αυτό το στοιχείο, είναι κοινό τόσο ανάμεσα στις δύο περιπτώσεις, όσο και σε άλλες που αφορούν λαούς της ευρύτερης περιοχής - η αυτονομία δηλαδή ως μέρος ενός εθνικού προγράμματος ανεξαρτησίας.[137] Η αυτονομία εκφραζόταν μέσα από εκτεταμένη αυτοδιοίκηση σε διαφορετικά στάδια και περνούσε αναπόδραστα από τον έλεγχο οργανωμένης ένοπλης δύναμης, τυπικά για λόγους εσωτερικής ασφαλείας, ή ακόμα και για ρυθμίσεις σχετικά με την παρουσία ξένης στρατιωτικής δύναμης.

Συμπεράσματα - επίλογος

Η Αυτόνομος Πολιτεία της Βορείου Ηπείρου ξεκίνησε τον σύντομο βίο της σαν αντίδραση στην επιβολή της πλήρους κυριαρχίας του νεοσύστατου και ακόμα υπό διαμόρφωση Αλβανικού κράτους, σε μια περιοχή με σημαντικό ελληνικό πληθυσμό. Ο σχετικός σχεδιασμός των μεγάλων δυνάμεων ναυάγησε λόγω της ένοπλης εξέγερσης. Αυτή οργανώθηκε και συντονίστηκε από θεσμούς και μηχανισμούς που

136 Για την παρούσα σύγκριση χρησιμοποιούνται γενικά οι διατάξεις ενός κειμένου (Πρωτόκολλο) και μιας κατάστασης που προϋπήρχε, χωρίς να εξετάζεται η υλοποίησή τους.

137 Zorka Pazaroza, ο.π., σ. 53

δημιουργήθηκαν με αξιοζήλευτη ταχύτητα, αλλά όπως φαίνεται όχι πρόχειρα, ώστε να προλάβουν τις εξελίξεις. Η παραδοχή της ΔΕΕ ότι έπρεπε να αναγνωριστεί η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί από την εξέγερση, με τις μικρότερες δυνατές απώλειες για τον σχεδιασμό και τις επιδιώξεις των Δυνάμεων, εκφράστηκε στο Πρωτόκολλο της Κέρκυρας. Οι διατάξεις του, δεν εφαρμόστηκαν ποτέ πλήρως, αλλά ήταν μελετημένες και συμβιβαστικές και έδιναν στα όργανα της Αυτονόμου Πολιτείας ουσιαστικό μεταβατικό ρόλο. Αν και τυπικά επιτεύχθηκε ο στόχος των αυτονομιστών, οι συνθήκες ανέτρεψαν τις προβλέψεις του Πρωτοκόλλου και το ξέσπασμα του Μεγάλου Πολέμου κατέστησε οποιαδήποτε σχετική ρύθμιση χωρίς νόημα. Με την επιστροφή του Ελληνικού στρατού έκλεισε, προσωρινά μόνο, ένα κεφάλαιο στην ιστορία της περιοχής, που έμελλε να περιπλακεί ακόμα περισσότερο στην συνέχεια, οδηγώντας τον ελληνικό πληθυσμό της περιοχής εκτός ελληνικού κράτους άλλες δύο φορές μέχρι και σήμερα.

Αρχειακό υλικό

1. Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Ψηφιακή βιβλιοθήκη Εφημερίδων και Περιοδικού Τύπου

α) Εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ

β) Εφημερίδα ΣΚΡΙΠ

2. Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών (Υ.Δ.Ι.Α.)

3. Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Αρχείο Εφημερίδων και Περιοδικών

α) Εφημερίδα ΠΑΤΡΙΣ

β) Εφημερίδα ΕΘΝΟΣ

γ) Εφημερίδα ΗΠΕΙΡΟΣ

4. Ψηφιακές Συλλογές του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» :

α) Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου

β) Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Βενιζέλος (Ε.Ι.Ε.Μ.)

γ) Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.)

5. Brigham Young University, The World War I Document Archive

6. House of Lords Hansard

7. British Parliamentary Papers

Βιβλιογραφία

1. Αλισανδράτος Γιώργος Γ., Επτανησιασκός Ριζοσπαστισμός: Το Σχίσμα, στο Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, Ελένη – Μπελιά, Ελένη (επιμ.), *Επιστημονικό Συνέδριο. Η ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα, 1864-2004. Πρακτικά,* τ. 2, Αθήνα 2005

2. Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, (συλλογικό), *Ο Ελληνικός Στρατός Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913*, Τόμοι Α΄, Β΄, Γ΄, Αθήνα, 1988, 1991, 1992 αντίστοιχα

3. Ιακωβίδης Σάββας Χαρ. , *Το Αυτονομιστικό Κίνημα στη Βόρεια Ήπειρο (1914)* (Μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη, 2011

4. Καρτάλης Αντ. Γ., *Η Ιταλική Πολιτική εν Αλβανία και τοις Βαλκανίοις*, Καλλιτεχνικόν Τυπογραφείον του «Εμπρός», Αθήνα, 1914

5. Κόντης Βασίλης «*Ένα νέο βιβλίο για την Ιστορία της Αλβανίας*», στο *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, Vol.1, 1981, σελ. 293-306

6. Κόντης Βασίλης, *Ο Βενιζέλος και το ζήτημα της Κορυτσάς*, Literatus, Μάιος 2018

7. Κοραντής Α. Ι., *Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα Η ιστορία μιας τραγωδίας*, Εκδόσεις Μίλητος, Αθήνα 2010, τόμος πρώτος

8. Κύρου Αλέξης Αδ., *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Β΄ έκδοση, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 1984

9. Κύρου Αλέξη Άδ., *Οι Βαλκάνιοι γείτονές μας*, Αθήνα, 1962

10. Κωστοπούλου Ηλέκτρα, «Τα πολλαπλά πρόσωπα της Αυτονομίας: Οθωμανική μεταρρύθμιση και η Κρήτη του 19ου αιώνα» στο Σωκράτης Πετμεζάς & Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη (επιμ.), *Κυριαρχία και Συνειδήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο*, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο, 2014, σελ. 33-51

11. Λαζαρίδης Κωστας Π., *Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα από το Βορειοηπειρωτικό Αγώνα του 1914*, Εταιρεία Βορειοηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, 1979

12. Λιβαδέας Αλέξανδρος, *Το Ηπειρωτικόν Κομιτάτον. Ο πρόδρομος της απελευθερώσεως της Ηπείρου*, Αθήνα, 1984

13. Παπαθεοδώρου ΑΠ. Π., *Ο Αυτονομιακός Αγώνας Β. Ηπείρου από τη σκοπιά των Αγωνιστών*, Αθήναι, 2004

14. Σβωλόπουλος Κωνσταντίνος, «Η Κρητική Πολιτεία από το 1899», στο Ι*στορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977, σελ. 197- 215

15. Σκενδέρης Κωνσταντίνος Χ. *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών*, Αθήνα, 1929

16. Σήτος Ευάγγελος, *Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα στον ημερήσιο Αθηναϊκό τύπο την εποχή του Εθνικού Διχασμού 1914-1917* (Διπλωματική εργασία), Ιωάννινα, 1912

17. Υφαντής Νίκος, «Τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Βόρειο Ήπειρο κατά την περίοδο πριν από την ανακήρυξη της «Αυτονόμου Πολιτείας της Ηπείρου»» στο *ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ, Επιστημονική Επετηρίδα*, Τόμος Δ΄. Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, 2014 σελ. 111-162

18. Ball Robert W. D., *Mauser Military Rifles of the World,* Fifth Edition, Gun Digest Books, 2011

19. Chekrezi Konstantine A., *Albania, Past and Present*, The Macmillan Company, New York, 1919

20. Clayer Nathalie, *Οι Απαρχές του Αλβανικού Εθνικισμού*, Εκδόσεις Ισνάφι, Ιωάννινα, Δεκέμβριος 2009

21. Elsie Robert, *Historical Dictionary of Albania*, Second Edition, The Scarecrow Press Inc, Lanham – Toronto- Plymouth, UK, 2010

22. Fraseri Kristo, *The History Of Albania. (A bried survey)*, Tirana, 1964

23. Holland Robert, "Anglo-hellenic relations and Enosis Questions in comparative perpective" στο Γαρδίκα-Κατσιαδάκη, Ελένη – Μπελιά, Ελένη (επιμ.), *Επιστημονικό Συνέδριο. Η ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα, 1864-2004. Πρακτικά,* τ. 1, Αθήνα 2005

24. Jowett Philp, Walsh Stephen (illustrator) – *Armies of the Balkan Wars 1912-13. The Priming Charge for the Great War*, Osprey Publishing, 2011

25. Kondis Basil, *Greece and Albania 1908 – 1914*, Institute for Balcan Studies, Thessaloniki, 1976

26. Kondis Basil, “The Malissori Uprising of 1911 and Greek-Albanian Negotiations in the United States for a secret understanding”, στο *Balcan Studies*, Vol 18, No1, 1977 σελ. 99-119

27. Kostopoulou Elektra “The Island that Wasn’t: Autonomous Crete (1898–1912) and Experiments of Federalization”το *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18:6, Routledge, 2016, σ. 550-566

28. Ligue des Epirotes du Nord*, Documents officiels consernant l’ Epire du Nord 1912-1935*, 1935

29. Parvanova Zorka , «Κρήτη και Ανατολική Ρωμυλία: Το πρότυπο της αυτονομίας στις ευρωπαϊκή Τουρκία (τέλη 19ου-αρχές 20ου αιώνα)» στο Σωκράτης Πετμεζάς & Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη (επιμ.), *Κυριαρχία και Συνειδήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο*, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο, 2014, 53-77

30. Philon Ph. A., *The question of Northern Epirus: its historical and diplomatic background,* Greek Government Office of Information, Washington, D.C., 1945

31. Pollo Stefanaq – Puto Arben, *Ιστορία της Αλβανίας. (από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα)*, Εκδοτική Ομάδα, Θεσσαλονίκη

32. Rosseli Alessandro, *Italy and Albania. Financial relations in the Fascist Period*, Bloomsbury Publising, 2006

33. Skendi Stavro, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, 2015

34. Vickers Miranda, *The Albanians. A Modern History*, I.B. Tauris, 2001